

FELEKEZETISÉG

A MEZŐBERÉNYI II. KER. SZLOVÁK EVENGÉLIKUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE 1723–1890 KÖZÖTT

Táj és népesség

Mezőberény névetimológiájával a XIX. század második felétől foglalkoztak a kutatók. Haan Lajos helyesen mutat rá a személynévi eredetre, azonban ő 'Bere'-t Attila hun fejedelem vezérének nevezi, aki az asztalánál ült.²⁵ Szabó Károly a személynév magyar eredetét hangsúlyozza, de szerinte az értelme, jelentése már nem határozható meg, Berény mellett Balkányhoz hasonlóan.²⁶

A középkori település első említése 1347-ből ismeretes. Ekkor 'Beren'-nek nevezték, s az Acsay familia birtokát képezte. Ebben az esztendőben történt osztozkodás alkalmával a helység Acsay Berend fiainak Berendnek és Györgynek, valamint Berend fia Márton Békés vármegyei testvéreinek jutott.²⁷ A török hódoltság korában – 1541 után – a helység elnéptelenedett, lakatlanná vált.²⁸ A pusztára lakosai többször visszatértek a szomszédos gyúri jobbágyokkal, s hol Berényt, hol Gyúrt népesítették újjá, ezért a helységet *Gyúrberény*nek is nevezték, majd a XVIII. században kapta a *Körös-Berény*, végül – feltételezhetően, mivel távolabb esett a helység a folyótól –, a *Mezőberény* nevet.

A császári kincstár 1584-ben Berényt Gyúrral együtt Balázdszédek István, Sárközy Mihály és Kövesdy Bertalan egri katonáknak adományozta. Balázdszédek örököse, leánya Zsegney Miklóshoz ment férjhez. Zsegney leánya Borbála Károlyi Mihály felesége lett, s így 1620-ban – miután megszerezték a másik két földesúr tulaj-

²⁵ HAAN 1870. 133.

²⁶ SZABÓ 1881. 106.

²⁷ KARÁCSONYI 1896. II. 218; A helység neve honfoglalás kori eredetű. A 'Berény', 'Berendi' őtörök eredetű népnév, amelynek jelentése 'megadta magát'. KISS 1980. 702; „E terület a megtelepedéskor annak a nemzetségnek jutott osztályrészül, amelyből a lázadó békési Vata s Csolt-nem származott. Krónikáink ugyan nem beszélnék a megye honfoglaláskori megszállásáról, de a későbbi birtokviszonyok vitathatatlanná teszik, hogy a Csolt-nem volt a megye ősnemzetsége. Birtokai nem terjedtek túl a megye határán; Békés vármegye ura a hajdani nemzetséggfő, Vata volt; a vár és maradványbirtokok közé ékelődnek a várjobbágyok katonai települései (Csarna, Csátár, Méhes s ezek mellett a két Megyer, Berény és Kér, amely törzsi helynév) [...] A Vata-Csolt nemzetség megtörése után az uralkodó (Géza vagy István király) a várat és a nemzetség területének nagy részét elkobozta; a várba saját ispánját, Békést ültette, és a vár köré telepítette saját katonaságát, a várjobbágyok őseit. E beavatkozás reakciója lehetett Vata lázadása 1046-ban...” – állapítja meg Györfly György. GYÖRFFY 1987. 494.

²⁸ CSIPES 1976.

donát –, a Károlyiak kezére került Berény, s ők birtokolták a XVIII. század elejéig, míg a Harruckern család birtokába nem jutott a helység.²⁹

Mezőberény nevét a középkorban különböző alakban használták: 1347 *Beren*, 1403 *Beren*, 1347 *Bal-Berény*, 1526 *Byryn*, 1556 *Bewryn*, *Berény*, *Beryn*, 1559 *Beryn*, 1619 *Giur-Berény*, 1654 *Gyür-Berény*, 1665 *Gyürüs-Berény*, 1703 *Körös-Berény*. A 'Berény' alak az 1731. évi uradalmi összeírásban fordul elő. A 'Mező-Berény' alakváltozat olvasható az 1703. évi harangfeliraton, majd 1773-ban az uradalmi köles kilenced-jegyzékben. Ennek az alaknak egybe írt formája lett a község hivatalos neve.³⁰

A szlovákok betelepülésekor – természetesen – saját nyelvükön nevezték lakóhelyüket. Jeszenszky Károly írja, hogy „Ez a település kezdetben »Birincsek«, »Kis-Birinke« nevet viselte, amint azt az egykori anyakönyvekben és Markovitz Mátyás leírásaiban olvashatjuk, kivétel nélkül így nevezték az akkori nagysága miatt”.³¹ A szlovákok 'Berinčok', 'Berinček', 'Pol'ny'-Berinčok' szóval nevezik meg Mezőberényt.

Jóllehet a helység feletti birtokjog folyamatos volt, a népesség azonban bizonytalanságban élt. Különösen a tizenöt éves háború idején (XVI. század vége, a XVII. század eleje), Nagyvárad 1660-ban történt elfoglalását követően (Szejdi-járás) s a XVII. század végi felszabadító háború, majd a Rákóczi-szabadságharc éveiben (1703–1711). A Nagy Magyar Alföld egésze, s ennek részeként a Körös–Maros–Tisza köze, pusztasággá változott.³² Az elvadult tájon igen rossz, egészségtelen életkörülmények tették nehezzé az ember újratelepődését. Az egyedüli hasznos gazdasági tevékenység a szilaj állattartás volt. Szarvas kiváló lelkése és ökonómusa, Tessedik Sámuel a táj bő termőképességéről, ugyanakkor elhanyagoltságáról írt a XVIII. század végén: „A' Paraszt télen-nyáron minden agság s' gondoskodás nélkül a' leg kövérebb legelő-helyen tarthatta marháját... a' szilaj marha a' rossz gondviselés mellett is gyarapodott; de el-múltak azok az idők, és bizonyára már ideje vagyon hogy a' marha-nevelés eránt is jobban aggódjunk. Nézze-meg az ember Alsó Magyar Országban, kivált tavasszal minőm tsunya fürtös, öszve-ragadt szőrű szarvas marhák vagynak; olvassa-meg az ember a' hátán lévő apró mirigyeket, mellyben majd ujnyi vastagságú kukatzak vannak a' bőr alatt már az eleveny marhákban is...”³³ A bevándorló telepések számára rossz természeti adottságok hátrózták meg az életkörülményeket. Markovitz Mátyás 1748-ban írja e vidékről: „Ennek a tájnak a levegője éppenséggel nem egészséges, hiszen a bevándorlók többsége nem csak megkapja a legsúlyosabb nyavalyákat, de bizonyos idő múltán többnyire óhatatlanul beléjük is hal... Errefelé ugyanis nem csekély mértékben fer-

²⁹ KARÁCSONYI 1896. I. 220–222.

³⁰ KARÁCSONYI 1896. II. 218; MOLNÁR é. n.

³¹ JESZENSZKY 1861. 12.

³² CSIPES 1976; HAVASSY 2000; SZATMÁRI 2005.

³³ TESCHEDIK 1786. 129–131.

tózi a levegőt a Körös kiöntései folytán összegyülemelő förtelmes posványrengeteg; a megszámlálhatatlan barmot szinte szakadatlanul tizedelő sokféle járvány; a módfelett ártalmas sűrű párolgás, amit a napsütés erős heve idéz elő.”³⁴ Jeszenszky Károly biblikus cseh nyelven írott munkájában hasonló állapotokról tesz említést: ”Az ember akkor jót keveset látott, csak szétáradt vizeket, amelyeket a Körös minden évben maga után hagyott... Ezen a vidéken nyári időben sok bögöly, szúnyog volt, s hogy ezek, ha a mezőn lóra, vagy más állatokra rátámadtak, könnyen a csípésükkel kimúlászották azt [...] s csaknem lehetetlen volt az átjárás nyáridőben a pusztákon a rovarok nagy száma miatt. Mindezek a kellemetlenségek később megszűntek, amikor a sok pocsolya kiszáradt, a puszták tanyákkal és emberek által telepített fákkal szépítettek lettek, s a kellemetlenségek részben teljesen megszűntek, részben átalakultak úgy, hogy már az Úr 1806. esztendejében Skolka András nyomtatott programjában erről és a környékről azt állítja, hogy itt a levegő nagyon egészséges, úgy hogy semmilyen betegséget okozó rossz levegő itt nem ismeretes...”³⁵ A megtelepedéssel egyidejűleg fokozatosan kialakult tehát a kultúrtáj, erdőírtások, árvízmentesítési munkálatok eredményeként javultak az életkörülmények. „Most már, a’ hol ezelőtt erdők voltak mind kiírtattak, ’s ahol ezelőtt levegőt rontó, egészséget veszélyeztető mocsárok, rétségek, területek, azok többnyire lecsapoltattak és ott most a’ legbujább gabona terem, ’s ennek következtében a’ levegő is sokkal egészségesebb. Ezt bizonyítja azon körülmény is, hogy a’ Békés megyei lakosok élete fonala jó hosszúra szokott terjedni. 70–80 éves és még mindig a’ mezei munka körül segítő öregeket, arany lakodalmat túl élt házasságokat látni nálunk nem ritkaság...” – írja Haan Lajos.³⁶

A mocsaras táj, a mostoha időjárás viszonyok,³⁷ a pestis és kolera járványok a népesség és jószágállomány számát döntően befolyásolták. A megtelepedést követően, a XVIII. század második felében a demográfiai viszonyok fejlődése mutatkozott, úgy hogy a századforduló idején már többbezer lélekszámot regisztrálhattak Mezőberényben, s amely a XIX. század közepére túlhaladta a tízezer főt:³⁸

1806.	5 779 lélek	995 házban
1827.	7 881 lélek	1137 házban
1852.	8 579 lélek	?
1857.	10 316 lélek	1656 házban

³⁴ MARKOVITZ é. n.

³⁵ JESZENSZKY 1861. 2–4; BONYHAI 1931. 18.

³⁶ HAAN 1870.

³⁷ Gyakran megismétlődtek az aszályos esztendő, így az 1760-as, 1791-es években, viharok végeztek nagy pusztítást, különösen a jószágállományban, pl. 1739-ben, 1744-ben, 1816-ban, 1847-ben. Evanjelicky Hlásnik 1939/2. 256.

³⁸ JESZENSZKY 1861. 14.

Mezőberény újratelepítése

Bécs sikertelen ostroma után a keresztény sereg 1685-ben felégette a szarvasi palánkot, s hogy a gyulai török őrség semmiféle élelmet ne találjon, a lakosságot elköltöztette, s ennek következtében – többek között – Berény is elnéptelenedett. A mintegy harminc romos házból álló falu az 1702-ben visszazállingózó magyarok ellenére lakatlannak tartható. A Rákóczi-szabadságharc időszaka sem kedvezett a település megszilárdulásának a létbizonytalanság következtében. Ezt támasztják alá az 1715. és 1720. évi népességösszeírások, amelyekben Berény nem szerepel.³⁹

III. Károly 1717-ben Harruckern János György egykori udvari szállítónak, volt császári alezredesnek hűséges szolgálataiért – és jelentős pénzösszegért – kilenc Békés megyei helységet adományozott. Köztük található Mezőberény is. A föld-birtokos igyekezett földjét mihamarább benépesíteni, s ennek érdekében telepeseket toboroztatott Németországból, és szívesen fogadta az északi szlávokat Magyarországon felső vármegyéiből, valamint a magyarokat. A különböző nyelvű és vallású embereket egymástól elkülönítve telepítette le, hogy nemzetiségi és vallási konfliktusok ne alakulhassanak ki. A három nemzetiség tehát egymástól elkülönülten ülte meg Berény belső területét, külön közösséget alkotott, de egy közigazgatás alá tartozott. A telepések közül elsőként a szlovákok érkeztek meg 1723-ban, majd a németek 1725-ben, s végül a magyarok 1731-ben. Az 1760-as összeírás szerint a szlovákok száma 127 fő – akik a felvidéki vármegyékből vándoroltak el –, a németeké 32 (ők elsősorban Württembergből jöttek), míg a magyaroké 61 fő volt. Ők a szomszédos tiszántúli megyékből érkeztek.⁴⁰

A szlovákok betelepítése

A szlovák népesség Alföldre való költözködésének három szakaszát állapíthatjuk meg. Az első 1690–1710, a második 1711–1740, a harmadik 1745–1790 közötti időszakban valósult meg.⁴¹ A nagy kiterjedésű pusztákról a hírek már akkor elterjedtek, mielőtt Harruckern J. Gy. birtokába került volna, mert már 1717-ben a királyi kamara előljáróinál jelentkezett Duna János, Szekerka János, Valent Jákob, akik engedélyt kértek, hogy családjukkal, távol élő rokonságukkal Csabára telepedhessenek. Az engedélyt megkapták, és ezzel megkezdődhetett az evangélikus szlovákság Békés megyébe történő betelepítése.⁴²

A mezőberényi szlovákok betelepülése 1723-tól számított, azonban ismeretes, hogy már 1722-ben érkeztek ide katolikus magyarokkal együtt, akik Berényben és Kereki pusztán telepedtek le.⁴³ Skolka András mellett Bonyhai Mihály is azt bi-

³⁹ EMBER 1976. 139.

⁴⁰ SZABÓ 1973. 101, 103.

⁴¹ SIRÁCKY 1985. 31; BORGULA 1988.

⁴² SIRÁCKY 1985. 51.

⁴³ SZABÓ 1973. 95.

zonygatja, hogy „Az ekkor megtartott megyeösszeírás alkalmával Berényt még nem sorolták a számottevő falvak közé, mert mindössze néhány tót család tanyázott ott kezdetleges kunyhókban”.⁴⁴ Id. Jeszenszky Károly Berényről szóló munkájában is a szlovák családokat említi első telepeseikként.⁴⁵ A helyi szlovákok megjelenését Molnár Ambrus is korábbra teszi: Békéscsaba 1716. évi összeírásában több szlovák származású jobbágy volt. Sőt, egy Behán nevű és Bánszky nevű családfőről feltételezhető, hogy az 1704-ben Csabára szökött Nógrád megyeiek közül való volt. Egyébként ugyancsak Behán nevű családfőt Berénybe települt szlovákok között is találunk, akiről azt jegyezte meg az egyik összeírás, hogy „Ott született és nevelkedett Berényben”.⁴⁶ Már Bél Mátyás is megemlíti Békés vármegye 1722-ben készített leírásában, hogy szlovákokat az előző években telepített le erre a vidékre a földesúr oly nagy számba, hogy a vagyonos telepesek már több falut is alapítottak, köztük Csabát, Nemeskerekit és Berény egy részét.⁴⁷ Bél Mátyás azt is megemlíti, hogy a betelepülők szabadmenetelű jobbágyok voltak.⁴⁸ Bél Mátyás letelepedésüket tehát 1721-re teszi, míg Skolka András ugyanez évben letelepülő magyarokról is ír, akik a Templom-zugban lévő régi templom körül telepedtek le.⁴⁹

A betelepülés kezdete tehát korábbra tehető, hiszen a XVIII. század első évtizedeiben a megyében már találunk szlovákokat, akik önállóan érkező, szökött jobbágyok voltak, s a jobb megélhetés reményében éltek a vándorlás szabadságával. Az Alföld peremvidékén, Pest megyében már 1690-től jelen vannak a szlovák telepesek, akik a Felföldről vándoroltak el. Főleg Nógrád megyében volt nagy a népsűrűség, és a hegyes, sziklás talajon nehéz volt a megélhetés. Ezért a lakosság déli területekre kényszerült munkát keresni, illetve elvándorolni. A vándormozgalom első hulláma tehát a XVII. század végén a Nógrád és Hont vármegye déli és Pest megye északi részeire terjedt ki. Innen folytatódott tovább az Alföld felé, mindig délebbre haladva. A lakatlan és csak legeltetésre használt hatalmas földterületeken jobb, könnyebb megélhetést, biztosabb jövőt reméltek a jobbágyok és zsellérek, nincstelenek. Szülőföldjüket elhagyták, ugyanakkor a földesúri terhek elől is menekültek, s az okok között a szabad vallásgyakorlatnak is nagy jelentősége volt. Az északi szlovákok vándormozgalmának első és második hullámában érkezők át- és elköltözésének gazdasági és társadalmi indítékai voltak. Ideköltözésük és továbbállásuk gyakran nem bírt tervszerűséggel, tovább vándorlásuk is egyéni kezdeményezéssel

⁴⁴ BONYHAI 1931. 19.

⁴⁵ JESZENSZKY 1861. 24–25.

⁴⁶ MOLNÁR é.n. 12.

⁴⁷ BÉL 1993. 139.

⁴⁸ „... sokan tértek vissza honfitársaik közé, a barbároktól való félelmükben, akik annyira feldúlták ezt a vidéket; ezt olyanoktól hallották, akik számára az idetelepülésük terhesnek tűnt. Az itteni lakosok ugyanis – szokás szerint – olykor kellenlenül tűrik, ha olyan szomszédokat kapnak, akik mind nemzetségükre, mind nyelvükre nézve ilyenek; így történt ez a legelső lakosok esetében is.” BÉL 1993. 10.

⁴⁹ SKOLKA 1806. 294.

alapult. A hivatalosnak tekinthető benépesülés 1723-ban történt, amikor szervezetten, telepítési tervnek megfelelően történt a föld birtokbavétele.

A betelepítés Csabáról indult el tehát, akkor amikor lejárt a 3 évi földesúri kedvezmény. Madarász András településszervező toborozta a Felvidéken a jobbágyokat, és szervezte meg a letelepedést, aki minden bizonnyal jó helyismeretekkel is rendelkezett.⁵⁰ Egy 1758-as összeírás 47 családot regisztrált Berényben, s ezek közül 5 olyan család volt, amely már 1723 előtt is itt lakott. A szlovák jobbágyság nagyobb része 1723–1758 között költözött ide.⁵¹ Később is érkeztek bevándorlók, még a XX. században, az első világháborút megelőző időszakban is. Egy évszám nélküli összeírás szerint az 1723–1760 között érkezők és itt is maradók 60%-a szökött jobbágy, s 15 felvidéki vármegyéből származott Mezőberénybe.⁵² Tekintettel arra, hogy a jobbágyok nagyobb részének eredeti neve az új lakóhelyen nem vált használhatóvá, ők vezetéknevükben a származási helyüket őrzik meg (példaként említjük a Plesovszki családnevet, amely a Zólyom megye délkeleti részén elhelyezkedő Tótpelsőc/Plesov, ill. a Kokovai név a kishonti Kokováról, a Litauszky, Litavai név a Hont megyei Litaváról, a Sziráczky szintén onnan, Sirákról való elszármazás-
ra utal).⁵³

Foglalkozásukra nézve a jobbágyok földművelő parasztok voltak, de sok meszterember is akadt közöttük: például 3 szűcs, 3 lábbeli készítő, 2 szabó, 1 kékfestő, 1 mészáros, 1 molnár, 2 kovács. 1723–1758 között 12 fő mint kocsis és szolga jött ide, egy ember pedig csikósnak szegődött Berénybe.⁵⁴ Az első betelepülő családhoz újabbak érkeztek. Legkevesebben 1740-ben, amikor csupán két család jött, legtöb-
ben 1744-ben, amikor 20 család telepedett le. Az 1728-tól 1750-ig tartó időszakban, 20 esztendőben átlagosan évenként 7 család került Mezőberénybe. A lakosság száma állandóan változott, elvándorlás is történt. Az első évtizedekben két olyan ki-
rajzás volt, amely csökkentette a lakosságszámot, s az elmenők jobb megélhetést kerestek az Alföld déli területein, a gazdag földű Bánátban. Az első 1747-ben történt, amikor Berényből, Csabáról és Szarvasról több szlovák család vándorolt el az Arad vármegyei Mokrára. A második hullámban még több Békés megyei helység vett részt. Ez az emlékezetes, 1753–1755. évi Nyíregyházára történt migráció.

A bácskai kivándorlás számadatai nem ismeretesek, valószínű, hogy kevesen vettek benne részt: 15 családból – mely 7 év múlva visszaköltözött –, csak egy volt

⁵⁰ „Egy 1760-ban kelt összeírás szerint Madarász András, Madarász Mátyás és Madarász Pál 1723-ban költöztek Berénybe ismeretlen helyről. Bevallásuk szerint bizonyítványuk nem volt, tehát minden bizonnyal szökött jobbágyok voltak”- írja Molnár Ambrus. MOLNÁR é. n. 14.

⁵¹ ŠKOLKA 1806. 294.

⁵² A mezőberényi szlovákok származási helyére vonatkozóan: MOLNÁR é. n. 22–23; BARTÓKI é. n. 19, 29; JESZENSZKY 1861. 26; JÁN 1980. 15.

⁵³ BARTÓKI 1992. 31–32; MOLNÁR é.n. 24–27. Szükséges megjegyezni, hogy ez a névadás általános szokás volt a XVII-XVIII. században. Nagykőrösön is ragadványként lett a származási hely vezetéknev a XVII. században (pl. Pécsi Szűcs Mihályból fokozatosan Pécsi Mihály név alakult ki.) NOVÁK 1994; NOVÁK. 2011a.

⁵⁴ 1828-ban már 24féle kézműipart regisztráltak Mezőberényben. ERDEI 1985.

berényi illetőségű.⁵⁵ A Mokráról való visszaköltözést az uralkodó a nyíregyházi elvándorlás miatt engedte meg.

A nyíregyházi kirajzás

Tekintettel arra, hogy túlnépesedés következett be, ugyanakkor gazdasági okok is közrejátszottak (a letelepítés alkalmával a Harruckern família részéről biztosított kedvezmények megszűntek), a gazdagabb berényi jobbágyok örömmel csatlakoztak a csabai, komlói, orosházi, endrődi elvándorlókhoz. Nyíregyháza földesura, gróf Károlyi Ferenc kedvező feltételeket biztosított pátensében, s a Harruckern által biztosított szabad költözködési joggal rendelkezők bizakodva vállalkoztak az újbóli elköltözésre. A szervezett áttelepülést Petrikovits János szarvasi csizmadia mester szervezte, így jelentősen csökkent a Harruckern birtokokon dolgozók száma. A gróf összeírása alapján tudjuk, hogy Berényből 42 jobbágy hagyta el lakóhelyét: Babinszki András és János, Balás György, István és Mátyás, Bánszky György, Behán György, Boldis János, Csabianszky Ádám, Csernyik János, Csordás Mátyás, Drienovszky Mihály, Gyurcsán János, Frankó János, Hovan György, Juhász András, Kósa Pál, Kovács Pál, Krajcsi György, Kukocska János, Lietavec Pál, Lomianszky Márton, Madarász András és Pál, Mathejov János, Molnár András és Lukács, Pál Mátyás, Palotay János, Plesovszki Márton, Rácz Ádám, Rausz János, Szikora Pál, Szolyiar Mátyás, Szuhánszky Pál, Szpisiak György, Tomka János, Tóth Jakab, Vanyarszky János és György.⁵⁶ Hogy az átköltözők nem a legszegényebbek lehettek, s jobb megélhetés reményében távoztak el, azt az összeírás is bizonyítja. Például Kósa Pál vagyonát képezte 6 ökör, 14 tehén, 9 ló, 53 juh, 8 sertés és 4 tinó.⁵⁷

A jobb életlehetőség reménye, de még inkább – ezzel összefüggésben – a hatalmas szabad földterület, s birtokszerezés lehetősége vonzotta az embereket, s 1754-ben megalapították a mai Nyíregyházát.⁵⁸ Az átköltözők száma 800 fő körül lehetett, s az egyes családok általában négy főből álltak. A berényiek valószínűleg többen is lehettek, mivel néhány fiatalabb, gyermektelen család már 1753-ban áttelepült, s ők nem szerepelnek az összeírásban.⁵⁹ Az önálló etnikai csoportot alkotó szlovákok, a mai *tirpák*ok, hasonló néphagyományokkal rendelkeztek, mint a Békés megyei, bácskai népesség.⁶⁰

Mezőberény szlovák lakossága ekkor ugyan megfoghatkozott, mégis a XIX. század fordulójára megsokszorozódott. A nemzetiségek és felekezetek számarányának változása a következőképpen alakult:⁶¹

⁵⁵ A bácskai szlovákokra és a kivándorlásra vonatkozóan: SIRÁCKY 1985. 57.

⁵⁶ MÁRKUS 1977. 132; OROSZ 1972.

⁵⁷ MÁRKUS 1977. 135.

⁵⁸ HÁRSFALVI 1982. 9–14.

⁵⁹ MÁRKUS 1977. 136–137.

⁶⁰ A népcsoport nevééről, önálló belső fejlődéséről: MÁRKUS 1943; NÉMETH 1988.

⁶¹ KARÁCSONYI 1896. II. 223.

1725-ben 28 szláv és 18 német család	230 fő
1773-ban szláv család	2 110 fő
1827-ben szláv család	7 881 fő
1852-ben szláv család	8 579 fő
1861-ben szláv család	10 613 fő
1890-ben szláv család	12 469 fő

Időközben a nemzetiségi összetétel is megváltozott, mivel oláh (román), görög, rác (szerb), zsidó és cigány származású lakosok is érkeztek Mezőberénybe. A nemzetiségek és vallások, ill. követőik száma 1805-ben és 1861-ben:⁶²

Felekezetek		1805	1861	1890
		fő	fő	fő
1.	ágostai hitvallású szlovák	2 715	4 300	8 023
2.	ágostai hitvallású német	1 718	2 631	
3.	ev. helvét hitvallású magyar	1 206	2 492	3 232
4.	római katolikus magyar	46	280	616
5.	nem egyesült görög (oláh)	106	187	107
6.	zsidó	–	141	319
7.	egyéb	–	582	172
	Összesen	5 791	10 613	12 469

A vallási felekezetek lélekszáma emelkedett, ugyanakkor a nemzetiségi összetétel nem követte annak változását. Az 1890. évi statisztikai kimutatás szerint a magyarok aránya kiemelkedő, 7365 fő, míg a szlovákoké 2840, a németeké 2258 fő volt.⁶³

A helyi szlovákság jellemzői

A mezőberényi szlovák etnikai csoport jellemzésekor a megkülönböztető jegeket Márkus Mihály megállapítása alapján veszem tekintetbe:⁶⁴

1. a szomszédoktól eltérő eredet- vagy származástudat;
2. eltérő nyelvi vagy nyelvjárási különbségek;
3. az illető népcsoportra vonatkozó külön elnevezés;
4. az endogámia következetes betartása;
5. a környezettől eltérő, más vallásfelekezetekhez való tartozás;

⁶² ŠKOLKA 1986. 153; JESZENSZKY 1861. 15.

⁶³ KARÁCSONYI 1896. II. 223.

⁶⁴ MÁRKUS 1977.

6. a népcsoportnak valamilyen földrajzi tájban, történeti, jogi, gazdasági, önkormányzati szervezetben való tartós együttélése;
7. etnokulturális vonások azonossága (településforma, lakás, viselet, táplálkozás, életmód, szokás, hiedelem, folklór);
8. interetnikus hatások révén kialakult integrációs jelenségek helyi specifikuma.

A helyi szlovákság bemutatásakor a munka terjedelme nem teszi lehetővé valamennyi szempont részletes vizsgálatát, így csak a bemutatás és a téma szempontjából legfontosabbakat emeljük ki.

A mezőberényi szlovákok erős önazonosság tudattal rendelkeznek. A XX. század erőteljes asszimilációja idején is, aki vállalja az identitását, gyakran használja a „mi szlovákok” kifejezést. Az erős közösség „mi-tudat”-a, a közös származásbeli, történeti és kulturális azonosságot jelöl. Önmagukra a „szlovák” népnév szóhasználatot alkalmazzák, csupán az elmagyarosodott németek, szlovákok, valamint a magyarok használják a „tót” kifejezést.⁶⁵ Írásos dokumentumokban a XVIII. században a „szláv”, majd a XIX. században „szláv” és „tót” kifejezést használták.

Igen szorgalmas, takarékos és béketűrő emberek. A legjellemzőbb tulajdonságaik meghatározzák a róluk kialakult képet, egyben uralják azokat a sztereotípiákat, amelyeket más nemzetiségek is róluk alkotnak, és tovább adják utódaiknak. Ezeknek az etnikai csoportot leíró sztereotípiáknak mindig improvizáció erősítő szerepük is van, és tovább élnek akkor is, ha már elvesztik eredeti tartalmukat. Ezen népcsoport jellemzője is hozzá tartozik nemzetünk jelleméhez. Egy olyan embercsoport, amely közös kultúrával, szimbólumokkal és szokásokkal rendelkezik, s kultúrájának közös jegyeiből következtethetünk a nemzetiséget alkotó egyének alkatának közös jellegére. A különböző etnikai csoportokhoz tartozó emberek különböznek egymástól temperamentumuk, erkölcsi szemléletük, szokásaik szempontjából.

A mezőberényi szlovákság jellemzését először Bél Mátyás írta le a XVIII. század első felében: „Ez a nemzetség akkora szorgalmat tanúsít a föld művelésében, hogy nincs olyan földesúr, aki ha üres földje van, ne részesítené előnyben mindenki mással szemben a szlovák telepeseket a munkában tanúsított szívós igyekezetükért [...] A szlovákok bizonyára több előrelátással kezdenek munkához, hiszen több földet szántanak fel, mint amennyit a magyarok, oláhok és rácok szoktak, s amit a bőségesebb termésből megtakarítanak, óvatosan félreteszik eljövendő szükségletükre.”⁶⁶ Valószínű, hogy más történeti munkák mellett, melyek a megye szlovákságát jellemzik, Skolka András 1813-ban írott munkája a legalaposabb jellemzés. „A szlovákok az utcára néző fal előtt igencsak kedvelik a faoszlopokon nyugvó tornácokat, amelyek alatt esténként vagy vasárnap a falban épített alacsony

⁶⁵ NOVÁK 2011b.

⁶⁶ BÉL 1993. 11.

padokra ülnek le beszélgetni”.⁶⁷ Ezt „ulicská”-s háznak nevezik.⁶⁸ A helyi nyelvjárásra vonatkozóan a következőket írja Skolka: „Az evangélikus-lutheránus szlovákok tulajdonképpen olyan kolóniát alkotnak, amely a túlnépesedett szomszédos, 4 órányira nyugatra fekvő Szarvasról költözött ide, és részben természetes szaporulat, részben pedig később a szlovák vármegyékből leköltöző új telepések révén gyarapodtak. Ezért szlovák nyelvjárásunk is csak kissé tér el a születési helyüktől. A magyarokkal való hosszabb együttélésből következően szláv anyanyelvükbe számtalan magyar szót és kifejezést vettek át, amelyekhez szlovák végződéseket és ragokat tettek, s amelyek az igazi Nyitra, Túróc, Liptó és Árva vármegyei szlovákok fülében, akiktől tulajdonképpen eredetileg a szarvasiakkal együtt mindannyian származnak, furcsán hangzanak és számukra teljesen érthetetlennek kell lenniük”.⁶⁹ A nyelvhasználatra vonatkozóan még a következő megjegyzést teszi: „A mezőberényi szlovák szükségből tűrhetően megtanul magyarul, de a németet ez is megveti”.⁷⁰

A szlovák nép ruhaviseletéről írja Skolka: „Ami a mindennapi öltözködést illeti, az itt ugyanolyan, mint az egész vármegyében [...] a szlovákok és a magyarok a mindennapi öltözködésben télen-nyáron bő, a lehető legtöbb ráncba szedett, egészen a bokáig érő kendervászon nadrágot hordanak, amelyet itt gatyánadrágnak neveznek; egy rövid, legfeljebb köldökig érő, igen bő, hosszú ujjú inget... A csupán a hasat a csípő fölött egy tenyérnyi szélességű, általában vörös övvel kötik át, amelyet különösen a fiatalemberek számtalan, mindenféle formájú fémgommbal díszítenek és amelybe tűzszerszámukat, taplójukat és dohányzacskójukat tűzik. Az egész testet általában a bunda takarja, vagyis egy egészen a földig érő bő, kabátszerű, ujjatlan juhbőr [...] A fejet egy kör alakú nemez kalap fedi, behajlított karimájának óriási nagynak kell lenni [...] Vasárnap mindig bő csizmát hordanak [...] A bocskor [...] a szlovák lakosok között itt is mindennapos dolog.”⁷¹ „A férjes szlovák asszony nép nagy ünnepeken a szokásos szoknya, kötény és pruszlik (mellényke) fölött egy hosszú, kék posztóból készült és rókaprémmel díszített, bokáig érő bundát visel [...] A fejdísz a férjzett asszonyoknál fehér, szoros, kerek, béleletlen kis fejkötő, amely a módosabbaknál a legfinomabb vászonból vagy batisztból és perkálból készült, egy sor sima arccsipkével díszítve; ennek a csipkének a kiválasztásában a tehetősebbek valóban nagyon fényűzőek. Nyáron általában mindegyik asszony válláról egészen a térdig hosszú fehér, finomabb, sima vagy csak durva lenvászonból készített sál lóg le [...] Ingiük a magyar fehérnéphez hasonlóan nem egy darabból áll, mint a németeknél, hanem két elválasztható részből. Az a rész, amely a felső testet fedi, egy rövid, csípőig érő ing; a szlovákok »oplecko«-nak, a magyarok

⁶⁷ SKOLKA 1986. 246.

⁶⁸ Békéscsabán az ilyen házat „podsztyenás” háznak mondják. Ezek a homloktornácos házak felföldi hatást tükröznek, bizonyosságul arra, hogy a szlovákság megőrizte egykori szülőföldjének építészeti hagyományait. DÁM 1993.

⁶⁹ SKOLKA 1986. 157.

⁷⁰ SKOLKA 1986. 163.

⁷¹ SKOLKA 1986. 143.

»ingváll«-nak nevezik, a másik alsó rész tulajdonképpen egy vászon alsószoknya, amelyet mint a felsőszoknyát, a csípő fölött megkötnek és szlovákul »rubač«-nak, magyarul »pendely«-nek neveznek [...] Nyári munkák alkalmával a földeken vagy otthon [...] egész öltözetük két lenvászon kötényből áll, amely közül az egyik az altest elülső, a másik pedig a hátsó részét fedi és ennek megfelelően mindkét oldalon szabad mozgástér van a hűsítő szellő számára [...] A szlovák hajadonok hajában a pártáról a háton át és a nyaktól egészen az ágyéktájékig számos széles szalag lóg le; ezek közül mindegyik más-más színű és az így betakart hátnak különleges látványt nyújtanak”⁷²

Ha megvizsgáljuk a nemzetiségünkről alkotott képet, amelyek a leíró statisztikai, illetve államismereti művekben megjelentek, akkor alig fedezhetünk fel különbségeket. Magda Pál szerint valamennyi szláv nép között „legpallérozottabbak a „tschehtótok”. Lóczy János szerint: a szlovákok „a németeket leszámítva, összes többi nemzetiségeink között vezérkedik művelődés tekintetében erős cseh és magyar főúri hatás alatt lévén”. Seton-Watson szerint már csak két generációra van szükség ahhoz, hogy a szlovákok teljesen elmagyarosodjanak, Petneházy Mihály többek között vallásosságukat emeli ki: „Nagyon vallásosak és jámborak, ha több fiuk volt, egyet bármely áldozattal pappá neveltek, így [...] igen fiatalon házasodnak. A szlovák szorgalmas, alázatos, szelíd nép volt...”⁷³

A felső-magyarországi, és a Felföldről a Dél-Alföldre érkezett szlovákoknak évszázadokon keresztül nem változott mentalitása, lelki tulajdonsága, habitusa, csak viselete és nyelve magyarosodott el, egyben alkalmazkodva a táji környezeti adottságokhoz, a Felföldről eltérően azonosultak az alföldi gazdálkodás sajátosságaihoz, jellegzetességeihez. Bonyhai Mihály Mezőberényről szóló munkájában is az említett tulajdonságokat emeli ki a XX. század elejére vonatkozóan: „A tót ajkúak igen szorgalmasak és takarékosak. A mezőberényi lakosok közül ők a legigénytelenebbek, s ez egyik oka vagyonosodásuknak. Általában véve szelíd nép, és kevés rossz ember akad közöttük. Magyarul mindannyian tudnak, sőt az ifjabbak közül sokan már jobban beszélnek magyarul, mint tótul. Tót beszédükbe igen sok magyar szót kevernek... A mezőberényi nép vallásos és szelíd természetű, de bigottnak nem mondható. A protestáns családoknál mindenütt megtalálható a biblia és az egyházi énekes könyv”.⁷⁴

A munkabírási, megbízhatóság, nyugodtság, vallásosság kétszáz évvel a letelepülés után is meghatározó tulajdonság, mely átöröklődik, hagyományozódik nemzedékről nemzedékre.⁷⁵ Más etnokulturális jegyek mellett – mint viselet, nyelvi kultúra, vallásosság – ezek jelentik az etnikai önazonosságot és a másoktól való elkülönülést.

⁷² SKOLKA 1986. 164-166.

⁷³ NAGY 2001. 309; MAGDA 1819; LÓCZY 1918; SETON-WATSON 1908; PECHANY 1918.

⁷⁴ BONYHAI 1931. 95-98.

⁷⁵ PLESOVSKI 2003a. 509-518.

A kétnyelvű evangélikus gyülekezet szétválása

A csabai szlovákok egy része 1818-ban tovább vándorolt, és birtokba vette *Berény* pusztát. Jeszenszky Károly írja, hogy tanítójukat, Mattheidesz Lőrinc és Grenerczius János írástudó csabai embereket is magukkal hozták.⁷⁶ Ők hatékonyan közreműködtek a letelepítésben, az engedély megszerzésében. Grenerczius első tanítója lett a berényi szlovákságnak, Mattheidesz pedig azonosnak tekinthető az ilyen nevű, későbbi evangélikus lelkésszel.⁷⁷ Jeszenszky szerint is már a szlovákok nagy részének ideköltözése 1722 előtt ide került tanítónak Grenertzius János, s hamarosan ide került egy pap is, akit Konyiknak neveztek.⁷⁸ Konyik, T. Konyik vagy Konicsek teljes nevét homály fedi, Markovitz Mátyás is „rejtélyes Konicsek”-nek nevezi. A berényi egyházközség hűséges lelkipásztora volt, de rövid idő múlva elkerült Berényből. Egy 1742-es adat szerint ismeretes, hogy bebörtönözték, majd a megyéből is kitiltották, mert egy házassulandó párt tilalom ellenére össze akart esketni. Az ide-települtekkel sövényfalú templomot és iskolát építtetett, harangot öntetett 1723-ban, s az eklézsia részére réz pecsétnyomót készíttetett.

A németek 1725-ben történt bevándorlásakor gyarapodott a hívek száma. Közös német–szlovák egyházat alkottak. Kezdetben közös papjuk volt, ugyanazon tanítójuk és egyházi törvényeik, csak az igehirdetést végezték két nyelven, 1845-ig, amikor a német és szláv egyház különvált egymástól, s a németek külön lelkészt hívtak maguknak. Ettől kezdve mindkét nemzetiség önállóan szervezte a gyülekezet életét.

A szlovákok a vesszőből font sövényfalú templom helyett 1740-ben felépítték második templomukat, mely alapozás nélkül, vályogból épült, és náddal fedték be. Az új Isten házát – melyet engedély nélkül építettek –, Markovitz Mátyás szentelte fel. A vármegye hatósága csak később szerzett tudomást a dologról, így a kiküldött vármegyei esküdt, Zrinyi Mátyás már nem tudta megakadályozni a lutheránusok templomának építését, csupán csak az elkészült templom felszenteléséről tehetett jelentést.⁷⁹

Markovitz Mátyás az első lelkésznek Korincseket, a másodiknak Dubovszky Andrást tartja, a harmadiknak Mattaei N.-t – aki valószínűleg a korábban bevándorolt Mattheides Lőrincsel volt azonos –, majd negyedik Chovan Márton, s az ötödik

⁷⁶ JESZENSZKY 1861. 25.

⁷⁷ MOLNÁR é. n. 15.

⁷⁸ JESZENSZKY 1861. 25.

⁷⁹ JESZENSZKY 1861. 24–25. Markovitz Mátyás a következőket írja az építkezésről: „Miatán a vesszőből font falú korábbi imaház összedőlt, a kisberényiek 1741-ben egy másikat építettek, sokkalta alkalmasabbat, vályogból. A nagyboldogasszony napján megtartott templomszentelési ünnepségen magam is ott voltam miután a magam kezével helyeztem el az alapkövet is –, majd Ézsaiás igéit idézve eukarisztikus prédikációban hirdetem Isten dicsőségét; a helybeli lelkipásztor, Burián Dániel tiszteletes úr, az én nagyra becsült keresztkomám pedig, aki még most is ott hirdeti az úr, az igazság igéjét, az imaház udvarán mondott rövid, de igen hatásos prainézist.” MARKOVITZ é. n. 64.

Burian Dániel volt. Ők mind a két nemzetiséget szolgálták lelkészként.⁸⁰ Az utolsó közös lelképásztor Petkó Sámuel volt, az ő idejében váltak ki a német evangélikusok, és hívták meg Walter Rudolfot, aki szintén kevés ideig szolgált az egyháznál.

A két nemzetiség 1745–1789 között csak külön anyanyelv szerinti lelkészt, tanítót alkalmazott. Valószínű, hogy a félig önálló, félig közös egyház gondjai miatt vált meg olyan korán a németektől Walter Rudolf, akiről Markovitz azt írja, hogy „a német származású Walter Rudolf tiszteletes úr, tisztességgel búcsút véve a német nemzetiségtől, megelégedett a szlovák nemzetiséggel, és további virágzásra méltó munkát hagyott félbe”.⁸¹

A XVIII. században szolgált lelkészeikről azt tudjuk, hogy Mattheidesz csabai tanítóból lett lelkész. Konitsek és Dubovszky erkölcsileg kevésbé voltak alkalmasak a lelkészi hivatásra. Mattheidesz, Chovan és Petkó Sámuel lett igazi lelki vezetője a berényi szlovákságnak. Még ebben a században szolgált Zacharides Dániel, aki Jénában tanult, felkészült lelkész volt. A lelkészek elhivatottságát, szorgalmát is dicséri, hogy három imaházat, illetve templomot építettek fel a XVIII. században, így 1723-ban, 1741-ben, 1797-ben.

Tekintettel arra, hogy az 1741-ben felépült vályogtemplom 1768-ra dűledzövé vált, az egyház kérelemmel fordult a vármegyéhez, hogy új templom építéséhez járuljon hozzá. A kérvényben még mindkét nemzetiség együtt szerepelt. Ebből arra lehet következtetni, hogy a németeknek még nem volt meg a templomuk. Mária Terézia királynő 1768-ban adott engedélyt az új imaház és harangláb építésére. A németek 1789-ben építették fel templomukat, a szlovákok pedig 1797-re fejezték be impozáns, klasszicista stílusú templomuk építését.⁸²

A németek különválása csak lassan ment végbe, pénzügyeik önálló intézésére fokozatosan került sor: 1774-től vezettek külön templomi elszámolást és 1776-tól külön pénztárkönyvet. A teljes különválás csak templomuk felépülése után, 1790-re történt meg. A különválásról készített szerződés szerint a szlovák egyház javára a német gyülekezet 100 rajnai forint fejében lemondott a templom, harangja és egyéb tartozékok fölötti rendelkezéséről.⁸³

A mezőberényi szlovák evangélikus egyház a XVIII–XIX. században

Az evangélikus egyház legrégebbi anyakönyve 1733-ból való, amit latin nyelven vezettek. Magyar, német és szlovák neveket tartalmaz, ugyanúgy mint az 1742–1758-ig terjedő. Az 1758–1852 közötti szlovák és latin bejegyzéseket tartalmaz.

Petkó Sámuel 1765–1785-ig szolgált a gyülekezetnél. Ő végezte el az első megbízható népszámlálást, s a gyülekezet összes családját nyilvántartotta.

⁸⁰ JESZENSZKY 1861; SKOLKA 1986. 158; PÁNCZÉL 1978. 64; MOLNÁR é. n. 10.

⁸¹ PÁNCZÉL 1978.

⁸² BARTÓKI 1986; BARTÓKI 1992.

⁸³ JESZENSZKY 1861.

Kutzián György 1832-től kezdte az anyakönyveket magyarul is vezetni. A XVIII. századi egyháztörténeti személyekről nyomtatott művek nem maradtak fenn az egyháznál, amelyek a helyi szlovákság történetére is utalnak. Később Skolka (1813) adataiból következtethetünk az egyházi közösség szervezésére, olvashatunk a lelkészek, tanítók munkájáról, egyházi szokásokról, az egyház lélekszámának változásáról. 1734–1742 között az egyház létszáma a következőképpen alakult.

	Keresztelés	Esketés	Temetés
1734–1742	139	34	134
1756–1765	529	45	190
1766–1799	3409	750	2349
1801–1835	5213	1433	3377
1836–1850	2495	640	2060

A keresztelések száma megerősíti azt a feltételezést, hogy a betelepülőket állandóan újabbak követték, s elsősorban fiatal házások jöttek ide, ezért kevesebb az esketés és több a keresztelés. Az elhaltak száma nemcsak azt jelenti, hogy a népcsoport első tagjai fokozatosan előregedtek, hanem azt is, hogy 1831–1849-ben nagy kolerajárvány volt, 1842–1848-ban pedig gyermekhimlő. A létszámcsökkenés másik oka az, hogy 41 család Nyíregyházára költözött 1754-ben. A gyülekezet alapja az egyházközség a presbitériummal, élén az inspectorral. A gyülekezet szabadon választja papját és fizetéséről gondoskodik, iskolát tart fenn. A fiókegyházak (filiák) sem lelkészt, sem tanítót nem alkalmaznak.

Több egyházközség alkotja az egyházmegyét, az esperességet (seniorátus), melynek elöljárója a világi felügyelő és az esperes (senior). Az esperest az esperességbe tartozó anyagyülekezet lelkészei szavazattöbbséggel választják. Az esperesség egyházkerületet (szuperintendencia) alkotnak, amelyet egy világi egyházkerületi felügyelő és egy szuperintendens (később püspök) vezetnek. Őket az eklézsiák választják. A magyarországi evang. egyház élén az egyetemes egyházi és iskolai felügyelő (generalis inspector) áll. Elnökletével évente Pesten ülésezik az egyetemes konvent. Tagjai az egyházkerületi felügyelők, szuperintendensek, s a kerületek választott küldöttei.

Addig, amíg a XVIII. század legfontosabb története a megtelepedés és az önálló gyülekezeti élet megteremtése, a XIX. században ennek a létszámában megnövekedett egyházi közösségnek a sokszínű fejlődését figyelhetjük meg.

Az anyagi helyzet stabilizálását jelentette 1822-ben az a körülmény, hogy a község elengedte az egyház tartozásait. Így összesen 1320 forint megfizetésétől mentesült az egyház, s nem terhelte a tagokat.⁸⁴

⁸⁴ MSZEEI 1822/1/1. sz.

Az egyházközség pénzügyi helyzete mindig stabil volt, s annak könyvelése is rendben történt, az egyházi földek szépen gyarapodtak. 1855-ben például 1 4/8 telek⁸⁵ kiadását rendelte el a község az egyházi földek pótlására.⁸⁶ Közben, 1852-ben a belencéresi földek széjosztásával az egyházi tanítók és lelkészek is földhöz jutottak.⁸⁷ A földesúr, báró Wenckheim László – aki rendszeres támogatója, kegyura volt az egyháznak – 1848-ban hozott döntésével szintén nagylelkűségét bizonyította, egyben közvetett módon a gyermekek nevelésében is segített. Elrendelte, hogy Vadas Mihály házát „Oskolai háznak kell használni”, a robot szolgálatától pedig felmentette az egyházat.⁸⁸ Az egyház malmára kivetett adó eltörlésére csupán 1872-ben került sor.⁸⁹

A XIX. század bővelkedett eseményekben, melyek következtében az egyház gyarapodott. Mindez olyan kimagasló képességű lelkész-egyéniségnek is volt köszönhető, mint amilyen a 36 évig szolgáló, fáradhatatlan, buzgó lelkész, Kuczián György s a tudós Jeszenszky Károly volt.

A berényi gyülekezet a Békés-Bánáti Szuperintendenciához tartozott, a Kelet-Bánáti Esperességben volt. A gyülekezeten belül a lelkész munkáját a gondnok segítette, aki főleg a hivatali, adminisztratív és pénzügyi munkát végezte. A gyülekezet törvényhozó szerve a presbitérium, melyet az egyházi tagok választanak, és férfiakból áll. Az egyházi tanácsot a lelkész és a tanítók alkották. A három fő feladata az egyházi ügyek tárgyalása és előkészítése a presbitériumi ülések elé. A gondnok és a lelkész munkáját három egyházfi támogatja. A presbitériumi ülések jegyzői feladatát általában a tanítók közül vállalta valaki.⁹⁰

Az egyház pénzügyi erősödését és az adminisztratív, hivatali ügyek rendezését mindkét lelkész fontosnak tartotta, s azt ésszerűen és jelentős mértékben átszervezte. Kuczián György hivatalba lépésekor mindjárt a zilált anyagi körülmények rendbe hozására vállalkozott, Jeszenszky Károly pedig a hívek egyházi adójának pontos követésére bevezette és kinyomtatta az adókönyveket. Közben a Békési Ág. Hitv. Evangélikus Esperesség is rendszabályt alkotott az egyházközségben az egyházadó kötelezettségről, a hívek, a gondnok, a presbitérium, a körlelkész és az esperes kötelelességeiről. Mindezen intézkedések jelentősen átalakították az egyházi rendet, és a belső fegyelmet. A kialakult szokások, ha beváltak, állandósultak, hagyományá váltak.⁹¹ Az istentiszteleteket vasárnap csak délelött tartottak. Az éves ünnepek első napján délután is. Hetente éneklés és reggeli könyörgés volt. Hetente

⁸⁵ A „telek” alatt a jobbágytelek (sessio) értendő, amely földterületet jelent. Mezőberény esetében egy teljes jobbágy 24 hold szántóföldet és 8 hold kaszálót, összesen 32 holdat birtokolhatott. Az egyház a mezővárosi közösség jóvoltából 48 hold földterülethez juthatott. NOVÁK 2001. 87.

⁸⁶ MSZEEI 1752/I/2. sz.

⁸⁷ MSZEEI 1852/I/8. sz.

⁸⁸ MSZEEI 1852/I/13. sz.

⁸⁹ MSZEEI 1873. 339. sz.

⁹⁰ JESZENSZKY 1861. 45.

⁹¹ Erről részletesen ír Jeszenszky Károly Mezőberényről készített munkájában. JESZENSZKY 1861.

háromszor tartottak ifjúsági oktatást (télen bibliaóra, valamint Szentírás magyarázattal). Karácsonykor és Húsvétkor négyszer, Pünkösdkor egyszer tartottak istentiszteletet. A nyári mezei munkák befejezése után négyszer volt istentisztelet. A konfirmándusok oktatása a karácsonyi időszakban történt. A konfirmálásra Pünkösöd előtt, a „Zöld csütörtök” idején került sor. A szentkeresztség felvétele minden nap a reggeli istentiszteleten volt, „bevezetés” minden hatodik héten, pénteken és szombaton reggel, az istentiszteletek után. „Azonkívül: Szentkeresztség könyörgés betegeknél, életveszélyben lévőknel, anyáknál, gyermekeknél, – ha a szükség tartja” – írta Jeszenszky károly.⁹² „Esketés tekintetében az egyháznál a következő rend van: hétfőn reggel az özvegyek, kedden és csütörtökön a fiatal fiúk és lányok, szerdán mindazok, akik nem akarnak egész nap lakodalmat tartani, és a lakodalmi ünneplést röviden akarják elintézni”. A reggeli esküvőre a hívás az istentiszteletre való harangozással történik, a délutánira külön egy haranggal harangoznak – Jeszenszky tudósítása szerint.⁹³

Az egyházi szokások betartásában, az egyház belső fegyelmének kialakításában nagy szerepe volt Jeszenszky Károly lelképásztornak. A gyülekezet buzgóságáról a következőket írja: „A hétköznapi és az ünnepi istentiszteleteket a mi népünk sűrűn látogatja, úgy hogy különösen ősszel és télen a ma elég nagy templomnak üldőhelyei mind foglaltak [...] Akinek a járás, vagy a rossz egészségi állapot nem teszi lehetővé a heti istentiszteletek látogatását, azokat nem ítéli el a helység lakossága, ha egyébként ők a keresztyén vallásos gondolkodásról meg vannak győződve, de mindazok, akik a vallást és az istentiszteleteket szégyellik, a vallást szerető helységbeli emberek előtt, nálunk úgy, ahogy megérdemlik, megszegyenyítésben és tisztetlenségben részesülnek”.⁹⁴ A rend és fegyelem erősítése mellett szól az elmarasztalandó viselkedésről is: sajnos vasárnap és a vásári napokon a templomot sokan bepiszkítják, és vasárnap sokan mégsem járnak templomba, mert „mezei és egyéb hangos munkát végeznek.” Ugyanitt panasolja a lelkész, hogy „A katekikai vallásitanításra inkább a lányokat és az iparos fiúkat küldik, a paraszti foglalkozásúakat mezei munkára fogják. Vasárnap a kocsmába mennek templomba járás helyett.”⁹⁵ A helyes és erkölcsös viselkedést az általános valláserkölcös írta elő, a vásárnapokon és ünnepnapokon való munkavégzést a világi hatóság is tiltotta. Az erre vonatkozó királyi rendeleteket a nemzetiségek – így a szlovákság – nyelvén is kihirdették.⁹⁶

A mezőberényi evangélikus egyház lelkészei és presbitériuma mindig élénken reagált azokra az állami és egyházi intézkedésekre, amelyek belső autonómiáját, szabad vallásgyakorlatát sértették. Így történt például az 1845. évi egyetemes evangélikus gyűlés egyházi rendelkezést illető határozatakor, amikor az egyházren-

⁹² JESZENSZKY 1861. 37–38.

⁹³ JESZENSZKY 1861. 38.

⁹⁴ JESZENSZKY 1861. 39.

⁹⁵ JESZENSZKY 1861. 40.

⁹⁶ MSZEEI 1856/I/15. sz.; NOVÁK 1983. 207.

dezési tervet hiányosnak, egyoldalúnak és túlzottan világinak tartották. Javaslatot tettek arra nézve, hogy a helybeli lelkész legyen az iskola felügyelője, a lelkészt pedig ne kötelezzék a tanítói hivatal helyettesítésére. Határozati javaslatuk mind az egyházszervezet racionális átalakítására vonatkoznak, rendezési elveik korszerűek. Javasolták továbbá, hogy az egyházi kormányzásban az egyházi és világi elem azonos arányban szerepeljen, „helybeli köz- és választmányi gyűlés minden évben annyiszor tartassék, amennyiszor szükséges”.⁹⁷ Továbbá az esperességek nem a gyülekezetek, hanem a lelkek száma után küldhessenek követeket a kerületi gyűlésbe, és az egyetemes gyűlés is egyházi és világi kettős elnökléssel történjen.

Az egyház szervezeti rendezésén túl határozottan és következetesen léptek fel az 1859. évi császári pátens ellen. Az egyház presbitériumi gyűlésen tárgyalta, majd a jegyzőkönyvet továbbította azzal a véleménnyel, hogy az egyháztagok fenntartják a jogot egyházi törvényeik önálló alkotására, s tekintettel arra, hogy a császári pátens nem az egyháztól származik, hanem a hatóságtól, így kéri annak visszavonását.⁹⁸

Hogy milyen eseménydús volt az egyházi élet, és milyen nagyjelentőségű események történtek, melyek hatásukkal a következő évszázadra is hatást gyakoroltak, azt az alábbiak is alátámasztják:

1802-ben történt az evangélikus esperességi gimnázium alapítása, amelyben az evangélikus szlovák egyház lelkészei is kivették részüket.

1819-ben felépítették a központi fiúiskolát.

1822-ben felépítették a leányiskolát.

1831-ben felépítették az új szárazmalmot.

1835–1837 között felépült az új lelkészlakás.

1839-ben felújították, új bádoglemezzel fedték be a templomot.

1846-ban az öreg temetőhöz új földdarabot toldottak a földesúr jóvoltából.

1847-ben megtörtént a legelő elkülönözés.

1847-ben jubileumi ünnepséget rendeztek a templom felszentelésének 50. évfordulójára.

1854-ben épült a harmadik, ún. „szélső iskola”.

1855-ben megszervezték a harmadik tanítói állást, és meghívták a tanítót.

1856-ban a templom újrafestése történt, és a paplak udvarának fallal történő elkerítése. Ugyanekkor határozták el az új orgona felállítását.

1857-ben lebontották a régi paplakot.

1858-ban építették fel az emeletes magtárat.

1860-ban új fakarzat épült a templom keleti oldalán, az alsó karzat fölött.

1861-ben a templomot újra fedték.

⁹⁷ „Észrevételek és kívánalmak a mezőberényi ág. hitv. evang. tótajkú Egyháznak az 1845^{iki} egyetemes gyűlés által kinevezett választmányának az egyházi rendezést tárgyzó javaslatát illetőleg.” – írta id. Jeszenszky Károly. MSZEEI 1847. I/12.

⁹⁸ JESZENSZKY 1861. 62–68.

A nép vallásossága, vallásnéprajzi jellemzői

A népi vallásosság vizsgálatakor Márkus Mihály fogalmi meghatározását követem: „Az egyházi néprajz jelöli mindazt a néphagyományt, mely az egyházzal kapcsolatos, vele valamiképpen összefüggésben van, így elsősorban ide tartozik mindaz a műveltségadóomány, amelyet a nép egyenesen az egyháztól kapott, és amelyet a saját módja szerint tett magáévá. De ide tartozik mindaz a néphagyomány is, amelynek a gyökere nem az egyházban él, de amelyet az egyház légkörébe hozott, és így adott neki egyházas jelleget... A vallási néprajz a vallási hagyományok eredetét történeti oknyomozó módszerrel oly célból kutatja, hogy kimutassa, mi a vallásos emberben az eredeti, az ősnépi és mi a magasabb műveltségéből származó hatás.”⁹⁹ Szükséges megjegyeznünk, hogy a magyar–szlovák népi vallásosság hagyományai és jellemzőivel Márkus Mihály foglalkozott először, aki a „Bokortanyák népe” című könyvében bőven ír a tírjákák házi ájtatoskodásáról, vallásos életéről. Megállapításai, a leírt hagyományok a mezőberényi szlovákság vallásos hagyományainak is megfelelnek. Például *Tranoscius* és *Biblia Funebrál* használata, a lelkész és a tanítók meghívása.¹⁰⁰ A templomszentelés, a papmeghívás szokásrendje, a nép magatartása papja iránt, a lelkész egyházi szolgálatának jellemzője, mind megegyezik a békési nyelvszigeten élő szlovákság egyházi szokásaival.¹⁰¹ Például: „A gyülekezet lelkésze [...] szigorúan ellenőrizte, hogy ki jár és ki nem jár a templomba. Ha valaki erkölcsstelen életet folytatott vagy valami botrányos dolgot cselekedett, a lelkésznek jogában állott a bűnöst a templom előtt kalodában és mindaddig fogva tartani, amíg a vétkes javulást nem ígért. A lelkész tehát nemcsak lelki atyja, hanem szigorú bírója is volt a népnek. A szerepe sokkal tágabb volt, mint manapság.”¹⁰²

A lelkész, az egyház szigorú fegyelmet tartott a nép körében. A büntetéseket a mások – ti. gyülekezet – előtti megfeddést is gyakran alkalmazták, ezzel is hangsúlyozván, hogy mi az a kívánatos magatartás, amelyet a nép közerkölcsének követnie kell. Az egyházi fegyelmet nemcsak a keresztyén tanításból eredő, valláserkölcs írott bibliai és íratlan népi hagyományai jelentették, melyet az iskolában is tanítottak „erkölcsi szabályok” nevű tárgy alatt, hanem azok a központi utasítások, egyházi rendeletek és szabályok is, melyeket az egyház maga alkotott és terjesztett.¹⁰³

A népi vallásosság tárgyalásakor meg kell említenünk azokat a vallásökológiai tényezőket, melyek hűen tükrözik a nemzetiségi közösség történeti kulturális hagyományait. Ilyen például az ülésrend, mely a vagyoni állapotról, a társadalmi rangról, a helyi hagyományokról is szolgáltat ismereteket. A szlovákoknál is természetesen a templomi ülésrendben a nem, az életkor, a vagyoni helyzet és a társadalmi hovatartozás nagy szerepet játszott. A templom keleti, nyugati és déli bejá-

⁹⁹ MÁRKUS 1943. 237; MÁRKUS 1941.

¹⁰⁰ MÁRKUS 1943. 257–259.

¹⁰¹ MÁRKUS 1943. 257–259, 261.

¹⁰² MÁRKUS 1943. 262.

¹⁰³ Id. Tessedik Sámuel rendelkezése a békéscsabai gyülekezetben az egyházi rendről.

rata a település szlovák részének égtájának megfelelő irányából gyűjtötte a híveket. A gyülekezeti tagok csak ezeken az ajtókon léphettek be a templomba. A déli templomajtó a helység középső részén élők bejáratául szolgált, amely egyben a főbejárat is. Ezen jön be mai is a pap, az egyházi és más elöljáróság, a házasulandók s a keresztelők. A templomi ülésrend ennek megfelelően alakult. Mindenki a település lakóhelyének megfelelő részén foglalt helyet. A templom keleti és nyugati felében lévő padsorokban foglaltak helyet a férfiak, a déliben pedig a nők. Az ülésrend kialakításában az életkor is meghatározó szerepet játszott. Az első sorokat az egyházi élet tekintélyesebb emberei foglalták el. Így a nyugati rész első padsorában ültek az egyházi méltóságok: az egyházkerületi felügyelő, a számvevőszék elnöke, az egyházi elnökség tagjai. A második, harmadik pad a presbitereké volt. Hagyományosan csak férfiak lehettek a presbitérium tagjai. A presbiterek mögött életkor és vagyoni helyzet alapján ültek az elsőként betelepült családok leszármazottjai. Az idősebb férfiak az életkoruk miatti tisztelet és egészségi állapotuk miatt ülhetek ide. A módosabb gazdák ülésrendje egyben a faluközösségi hierarchiát is tükrözte. A módosabb gazdák „ősi” családfők, az egyházi képviselők s az életkor által is predesztinált méltóság helye rendszerint egybe esett. A presbiternek minden esetben a hajlott korú, tapasztalt, bölcs gondolkodású, tehetősebb, jó gazdaembereket választották. Megválasztásuk megtiszteltetésnek számított, s ha esetleg szegényebbek is voltak, vallási-közösségi megbízásuk jobban hangsúlyozta a családjának erkölcsi értékeit és az egyházhoz viszonyuló hűségüket. A padok öröklődtek. Az egyes családok leszármazottai mindig az elődök helyét foglalták el. A templom két szélső bejáratán keresztül együtt érkeztek a családok. A férfiak és nők a templomba lépés után különváltak. A nők a déli rész bal és jobb oldalán foglaltak helyet. Általában több generáció ült a padsorokban együtt. Az anya ide ült leányával, de a menyé is itt foglalhatott helyet. A nők padsorára merőlegesen, az oltárral szemben, az első sorban ültek – és ülnek ma is – a lelkészek feleségei, a tanítónők és a tanítók feleségei. Velük egy irányban a másik oldalon a városi elöljárók és az iparosok feleségei. Mögöttük, az oltárral szemben eső részen is megmutatkozott a nemek és az életkor szerinti megoszlás. Az orgona mellett a kántortanító és a tanítványai foglaltak helyet. A karzat többi részén fiatal legények ültek, akik már elvégezték a polgárit, a tanonciskolát vagy már „kiszolgált”, katonaviselt férfiak voltak, de még házasság előtt álltak. Az egyházi elöljárók a harangszó elnémulása után a pappal együtt érkeztek a templomba, és helyüket a gyülekezet, valamint a pap közös imádsága után foglalhatták el.¹⁰⁴

A templomi ülésrend ősi szokása máig él azon családok körében, akik rendszeresen gyakorolják a vallást. Csak azok nem tartják be, akik új istenkeresők, és a hagyományokkal nincsenek tisztában. Hogy a XX. század első felében is milyen erős volt a társadalmi hierarchia megnyilatkozása a templomban, arra jó példa Bonyhai Mihály véleménye az 1930-as évekből: „Igen szép szokás a protestáns templomban még ma is, hogy az egyházi vezetők, azután az idősebb, a középkorú

¹⁰⁴ PLESOVSZKI 1997. 417–426.

és fiatal nők emberek, a legények, a kamaszok, az iskolás gyerekek, az asszonyok, a lányok külön-külön ülnek, vagyis a nemek és a korok nem keverednek. A legények, az iskolát elhagyott kamaszok és a polgáristák között ott ül egy-egy külön erre a tisztségre megválasztott férfi, aki az ifjakra vigyáz, hogy a templomban illendően viselkedjenek.”¹⁰⁵ Továbbá: „Az istentiszteletet elkéséssel és elébb való távozással zavarni illetlenségnek számít, és nagy feltűnést kelt a protestáns templomokban”.¹⁰⁶ A templomba éppen ezért időben érkeztek, sokszor fél órával hamarabb is, és az aznapi vagy az egyházi ünnepekhez kapcsolódó, de ismerős énekeket énekeltek a Transciusból, amely nem egyszer 9–11 versszakos ének volt. Az énekek kiválasztását és a hangnemet egy előénekes énekelte, aki idősebb asszony volt. A templomi viselkedés szigorú szabályokat követett, melynek szimbolikus jelentősége is volt, a személyes érzelm kifejezésen túl. „Az evangélikus vallásosság szertartásos elemeihez tartozott a levett kalap, a nyíltság kifejezője, s jelképe annak, hogy aki Isten elé járul, az nem leplezheti el magát. A felállás a feltétlen tiszteletnek és az engedelmisségre való készségnek a kifejezése. Az összekulcsolt kéz a magatehetetlen ember Istenhez való menekülése bűneiben való megkötöttségében, tehetetlenségben s a fohász kifejezése. A térdeplés az esendőségé.”¹⁰⁷ A „modlitba” imádkozás vagy reggeli könyörgés, amely naponta 8 órától volt, a mindennapi élet természetes velejárójának számított. Sokszor vasárnapi öltözékben, főleg idősek emberek körében vagy mindennapi viseletben, egyéb dolgok intézését megszakítva látogatták tömegesen a templomot.¹⁰⁸ Az imádkozás az előfeltétele a keresztény lelki életnek. Reggel és este, étkezésnél, természetes mindennapi könyörgés és köszönetnyilvánítás volt.¹⁰⁹ Az otthoni imádkozás – *domáca pobožnost’* – az istenfélő ember lelki megnyilatkozásának számított. Nagyobb munka végeztével, hála kifejezéseként vasár- és ünnepnapokon templomi istentisztelet után vagy előtt. Idős korúak sokszor istentiszteleten való részvétel helyett is, egészségi állapotuk miatt otthon végeztek ilyen imádkozást. Gyakori időpontja a vasárnap ebéd után, délután, amikor idősebbeknek bibliai részletek felolvasása után énekeltek el egy-két, az aktuális ünnepekhez kapcsolódó vagyis szép és közismert éneket a Kancionálból, Transciusból, temetés előtt a Funebrálból.¹¹⁰

¹⁰⁵ BONYHAI 1931. 106–107.

¹⁰⁶ BONYHAI 1931. 107.

¹⁰⁷ Békéscsabai Evangélikusok Lapja 1942/2. 20–22: „Evangélikus lelkünk szertartásos megnyilatkozásai.”

¹⁰⁸ A „modlitba” szokása csak a XXI. századra szűnt meg.

¹⁰⁹ „Vidi sa nám snád’ malichernou vecou, že ráno, keď vstamene, či sa pomodlime, alebo nie, alebo pustíme deti tak len ku stolu, ako praste k válovu”. – Apró dolognak tűnik számunkra, hogy mikor felkelünk, akkor imádkozunk-e vagy sem, vagy az asztal mellé ültetjük gyermekeinket csak úgy, mint a malacokat a vályúhoz.: Evanjelický Hlásnik. 1940/8. 115. (Ford.: Plesovszki Zsuzsanna.)

¹¹⁰ Az igeolvasást az idősebbek végezték, az énekeket a fiatalabbak kezdték el. A XX. század végére inkább nők és gyermekek gyakorolták. Jelentőségéről a belső lelki béke megtartó erejéről, az istenfélő ember otthoni kötelességéről gyakran szóltak a lelkészek a szószékről is. Egyre inkább megnyilvánulása miatti aggodalmát több lelkész is hangsúlyozta. Éppen ezért például Békéscsabán 1939-ben a házi ájtatoskodás felelevenítését tűzte ki célul minden családban az evangélikus egyház. O domá-cich pobožnostiach – A házi ájtatoskodásokról. Evanjelický Hlásnik. 1939/11. 239–240.

Az evangélikus egyházi irodalom nyelve a biblikus cseh nyelv, s ez az istentisztelet nyelve is, ezt tartják a hívek szent nyelvüknek. Szent nyelv azért is, ha nem is latin, mint a katolikusoknál: „mert ezen a nyelven egy szlovák sem beszél, csak akkor, amikor a jó Istennel beszélget vagy a templomban vagy otthon, a házi ájtatoskodás alkalmával. Már rég nem élnek azok az emberek, akik valamikor ezen a nyelven beszéltek, senki nem ápolja, és minden evangélikus lélek számára ez a leg-erősebb istentiszteleti nyelv [...] Ezen a nyelven íródott az úgynevezett králici biblia és a mi *Tranosciusunk* is [...] A biblikus cseh nyelv szép, érett és fejlett nyelv [...] Nagy harcok voltak arról, hogy szlovákul vagy biblikus cseh nyelven folyjon a papok prédikációja. Ez a harc a mai napig tart. Végezetül abban állapodtak meg, hogy a liturgiánál a bibličina-t, a prédikációnál a szlovák nyelvet használják”.¹¹¹

Mint minden településen, Mezőberényben is szlovák biblikus cseh nyelven és magyar nyelven folyt az istentisztelet. Régen (a XX. század közepe előtt) csak az ünnepnapokon volt kétnyelvű, máskor csak szlovák. A gyülekezet nagyságától függetlenül ezért is volt a XX. század közepétől „kétpapos” gyülekezet. Ugyanakkor tudni kell, hogy mindkét lelkész jól beszélt a szlovák és a magyar nyelvet, ismerte a biblikus cseh nyelvet, a latint és tekintettel a szomszéd evangélikus gyülekezetre, a németet is. A nyelvtudás alkalmazási feltétel és természetes elvárás volt a három nemzetiségre való tekintetben.¹¹²

A szlovák istentiszteletek, mivel a biblikus cseh nyelvű liturgia hagyományát követve igen hosszúra nyúltak, Székács József javasolta a szláv istentiszteletek rövidítését.¹¹³ A magyar nyelvű istentiszteletek helyi sajátosságokat is őriznek. A hagyományok fenntartása mellett egyetemes evangélikus egyház a liturgia egyöntetűségét írta elő azzal a céllal, hogy ez az egység megteremtésének az eszköze.¹¹⁴

A biblikus cseh nyelv századokon átnyúló állandóságával és keletkezési körülményeivel is tisztában kell lennünk. „A reformáció a világ minden népénél nemzeti nyelvű bibliát hozott létre, amivel párhuzamosan járt a nemzeti irodalmak keletkezése, addig a tótoknak nemzeti nyelvű bibliát nem adott a kezébe. Ebből következik, hogy a tótság maga nem teremtette meg a reformáció-hozta új egyházi szükségleteket kielégítő magán- és istentiszteletekre szánt irodalmát. A török dúlások elől Cseh- és Morvaországba menekültek visszatérésükkor, valamint az iparosok, tanítók és diákok nemcsak a cseh nyelv ismeretét hozták magukkal, hanem bibliát, ágendát, énekes könyveket, imádságos könyveket, szóval nyomtatott cseh szót is, ezzel pótolják a XVI. századbeli felvidéki tót nyelvű evangélikusság egyhá-

¹¹¹ Ez a szokás a Dél-Alföld nagyobb szlováklakta településein (Békéscsaba, Tótkomlós) máig megmaradt. Mezőberényben 2001-től nincs szlovák nyelvű istentisztelet. A nyelvi kérdéssel kapcsolatban: *Bibličina*. *Evanjelický Hlásnik* 1938/2. 37–38; *Biblická reč*. *Evanjelický Hlásnik* 1943/45. 69–70.

¹¹² Orgován Pál petrováci segédlelkész ajánlásában olvashatjuk 1853-ban: „bírja a tót, német és magyar nyelveket tökéletesen – ki egyébiránt erkölcsös, jámbor, szép magaviseletéért igen is ajánlható”. *MSZEEI* 1853/I/13. sz.

¹¹³ *SZÉKÁCS* 1842a. 394–395.

¹¹⁴ „Az egység felé.” *Békéscsabai Evangélikusok Lapja* 1943/8. sz.

zi irodalmi hiányosságait. Így tehát a cseh nyelv a tótoknál a latin nyelv, mint az egyház, egyházi iskola és a politikai közigazgatás nyelve mellett irodalmi nyelv lett [...] A XVI. század tót irodalmának szegénységét magyarázta továbbá az akadémikus műveltséggel bíró tótok csekély száma [...] A XVI. századból biztosan csak egyetlen egy nyomtatott tót könyvről tudunk, a Bártfán 1581-ben megjelent Lutherkátéről. Hogy a tót irodalom kezdőkorának szegénysége miatt olyan feltűnően nagy, ennek okát abban is keresnünk kell, hogy a tót evangélikus egyház, a reformációtól számított majdnem száz évig úgy szólván szervezetlen volt. Könyvek írására alkalmas tót férfiak mellett a könyvek kiadására szolgáló eszközök is hiányoztak az első századokban. A nehéz politikai viszonyok, az ország nagyobb részének és Budának hosszú időn át a töröktől való megszállása, az 1523. évi és 1525. évi országgyűlésnek az evangélikusok ellen hozott törvényei, a mohácsi vész, végül pedig a tótság földrajzi viszonyaiból származó szegénysége is megnehezítették a nyomtatott könyvek vásárlását. Ezek a körülmények teszik lehetővé a cseheknek a tótok felett gyakorolt nagy kulturális gyámkodását, mely a XVI. század irodalmára annyira jellemző, s még a XVII. században is érezhető.” – írja Szilády Jenő.¹¹⁵

Addig, amíg az egyházi, irodalmi és hivatalos nyelv a biblikus cseh nyelv, amit az egyházi és iskolai anyakönyvekben a XVIII. század végéig használnak, a mindennapi beszélt nyelv a közép-szlovákiai nyelvjárásból hangtani átalakulással alakult ki. Főként szövégek kopásával, kettőshangzókkal és magyar todalékokkal jellemezhető a szlovák nyelv, melynek – az említett – jellegzetes helyi sajátosságai leginkább a szarvasiak által beszélt szlovák nyelvhez teszik hasonlónvá a mezőberényi szlovákok nyelvjárását.¹¹⁶ A téma tárgyalása nem tartozik szorosan a munka tárgyához, ugyanakkor szükséges megjegyezni, hogy a szlovák közösség nyelvi szókincse és grammatikai formulái sok esetben hasonlóságot mutatnak a nyíregyházi szlovákok nyelvével.¹¹⁷

A hagyományos egyházi ünnepekörökhöz kapcsolódó népi hagyományokról a terjedelmi korlátozottság miatt részletesen nem szólhatunk, de a húsvéti ünnephez kapcsolódó locsolkodást mégis szükséges megemlíteni. Egyrészt a máig fennmaradó hagyománya, másrészt a húsvéti szent naphoz nem illő körülményei – például részegeskedés – miatt. Az el nem avuló szokás miatt rosszallását fejezte ki például Id. Szeberényi Gusztáv is, aki 1877-ben püspöklátogatása alkalmával feljegyzést készített erről.¹¹⁸

¹¹⁵ SZILÁDY 1939. 22–26.

¹¹⁶ ONDRUS 1956; MÁRKUS 1943. 66–104; Összehasonlító vizsgálat: GYIVICSÁN 1998.

¹¹⁷ NÉMETH 1975. 513–519.

¹¹⁸ BONYHAY 1931. 106.

A mezőberényi evangélikus egyház tudós lelkészei

Konitsek Tamás (Koník) (? – ?)

A legtalányosabb személyiség. Jeszenszky Károly monográfiájában feltételezi, hogy itt csak ideiglenes pap volt, minden rendes meghívás nélkül látta el hivatalát, csak addig, hogy a parókiát felépítsék, és rendes papot hívjanak meg. Mivel hivatali idejéből sem a jegyzőkönyvekben, sem az anyakönyvekben nem maradt utalás, így mezőberényi tartózkodásáról keveset tudunk.¹¹⁹ Ugyanennyit tudunk meg az 1877-es Canonica Visitatióból is.¹²⁰ Szeberényi Lajos Zsigmond a békéscsabai evangélikus egyház történetében Konitseket említi első lelkészként, évszám nélkül.¹²¹ A legbővebb információt a történész Haan Lajos közli róla a Békéscsabáról készült munkájában: „Ez valami felső megyei egyházból kicsapott pap volt, Csabát ideiglenesen provideálta. Mondják, hogy ezt tette Mező-Berényben is. Nagy izgága lehetett, mert nyugtalankodása miatt a megye börtönében is ült... A' csabaiak csak hamar megelégedlven őt, rendes papot hívtak, de Koník még akkor se engedte magát kitúrtni, s itt grassált egész 1738. esztendeig folyvást zavarokat csinálván, és az egyházat rendes papjai ellen izgatván, a' község a' fent nevezett évben a' helység házára felhíván őt kebeléből kidobta volna, ha magáról rezerválist nem ad...”¹²² Végül Kornitsek 1738. febr. 21-én adott reverzálist, és eltűnt a megyéből.¹²³ Ő építette fel az első templomot és iskolát.

Dubovszky András (? – ?)

Ő volt az egyház második lelkésze Markovicz Mátyás állítása szerint, bár más írásos bizonyítékok Farkast említik Konitsek utódjaként. Egy régi írás szerint Dubovszky volt az első, majd a második Matthai V. Ez utóbbi aztán Irsán volt lelképásztor.¹²⁴ Valószínű, hogy Farkas András és Dubovszky András egy személy lehetett, aki Dubováról érkezett és innen kapta a nevét.¹²⁵

Chovan Márton (? – ?)

1733–1737 között lelkész az egyháznál. „Ez a férfi komoly, istenfélő és rendszerető ember volt. Ő kezdte el elsőként az anyakönyvek rendes vezetését.

¹¹⁹ JESZENSZKY 1861. 46.

¹²⁰ MSZEEI. Canonica Visitatio jegyzőkönyv 1877. 18. pag.

¹²¹ A letelepedésben és az egyházszervezésben részt vehetett, ezt a következő lelkész szolgálati éve bizonyítja. Szeberényi Suhajda Jánost említi, aki 1781-től volt Csaba lelkésze. SZEBERÉNYI 1930. 195.

¹²² HAAN 1991. 58.

¹²³ HAAN 1991. 58.

¹²⁴ JESZENSZKY 1861. 46.

¹²⁵ BARTÓKI 1992. 20.

Lelkészi meghívást kapott Hybbére, amit el is fogadott.¹²⁶ Népszerű lelkész lehetett, mert több család őt kérte fel keresztszülőnek.¹²⁷

Burian Daniel (? – 1765 Mezőberény)

1737–1765-ig szolgálta az egyházat. Az ő lelkészi idejében szakadtak el a németek a szlovákoktól, és külön német lelkészt hívtak maguknak. Markovicz Mátyás versbe szedett egyháztörténetéből tudjuk, hogy „először csabai tanító, később mezőberényi tót-német lelkész.”¹²⁸ Ugyanő az 1737. évre ezt írja: „A kis-birinkai szentegyházba Burja Danielt iktatom be Chorán távozása után.”¹²⁹ Markovicz Mátyással ő szentelte fel a békéscsabai kistemplomot 1745-ben.¹³⁰ Öregségében megtörve, Mezőberényben halt meg 1765. jan. 22-én.¹³¹ Már korábban is berényi lakos lehetett, mert Mária nevű leányát 1735-ben itt kereszteltette meg. Azt nem lehet tudni, hogy ekkor milyen minőségben tartózkodott itt. Az ő idejében épült 1741-ben a második templom.¹³²

Petykó Sámuel (? – 1790 Mezőberény)

1765-től 1784-ig volt itt lelkész. Igen pontos, lelkiismeretes ember lehetett, mert ő végezte el az első megbízható népszámlálást, s a gyülekezet összes családját nyilvántartotta.¹³³ Gyurcsek vagy Georgiades csabai pap lányát vette feleségül.¹³⁴ „Ő róla az a szóbeszéd járja mindmáig, hogy szerencsétlenségére megbomlott agyának emlékezőtehetsége”.¹³⁵ Itt halt meg elhagyatottságban és szegénységben 1790. ápr. 27-én 55 éves korában.¹³⁶

Zacharides Daniel (1758 Szarvas – 1808 Mezőberény)

1758-ban született Szarvason, ahol édesapja tanító volt. Otthon, majd Vásárhelyen és Bratislavában tanult, onnan hívták meg ide tanítónak. 5 éves tanítóskodás után visszatért Bratislavába, ahol irodalomtudományt tanult.¹³⁷ Innen Jénába ment 1782-ben, hogy papi hivatását jobban megtanulja.¹³⁸ 1784-ben iktatták be lelkészi hivatalába, ahol 24 évig szolgált. Mezőberényben halt meg 1808. aug. 18-án, 50 éves

¹²⁶ JESZENSZKY 1861. 47.

¹²⁷ JESZENSZKY 1861. 47.

¹²⁸ HAAN 1991. 60.

¹²⁹ HAAN 1991. 194.

¹³⁰ HAAN 1991. 67.

¹³¹ Testvére szintén tanítóból lett lelkész. Bátyja, Burian Sámuel előbb aszódi tanító, majd csabai pap, később Pest-Nógrád-Békés megye főesperese. HAAN 1991. 60.

¹³² BARTÓKI 1992. 20–21.

¹³³ BARTÓKI 1992. 21.

¹³⁴ HAAN 1991. 73.

¹³⁵ JESZENSZKY 1861. 47; HAAN 1991. 73.

¹³⁶ JESZENSZKY 1861. 47.

¹³⁷ JESZENSZKY 1861. 47–48.

¹³⁸ JESZENSZKY 1861; HAAN 1858. 20. – 1782: Daniel Zacharides.

korában. Tanult férfi volt, csendes és szelíd lelkű.¹³⁹ A békési esperességi dékáni tisztségét látta el Tessedik Sámuel mellett.¹⁴⁰ Az ő vezetése alatt épült fel a mostani templom (1797). Befedték a tornyot, felszentelték a toronyórát, és megalapították az esperességi latin gimnáziumot (1802).

Kuczian György (1770 Zaturec – 1843 Mezőberény)

1808–1843 között szolgált Mezőberényben. Túróc megyében, Zaturec-ben született 1779. dec. 31-én. Irodalomtudományt otthon, majd Gömörben, Levočán, Bratislaván, Tübingenben tanult. 1808. szept. 29-én Lovich Ádám püspök szentelte pappá Banská Bystricán. Ugyanez évben Magyarcon a Desseffy uraság gyermekeinek volt nevelője. Szarvason mint leendő segédlelkész jelölt tartotta próbaszónoklatát, amikor a berényi meghatalmazott küldöttek, akik a felső-magyarországi megyékbe készültek papot keresni, éppen ott jártak, s hallották prédikálni őt. „Aki úgy megtetszett nekik, hogy mindjárt felkínálták neki a berényi parochiát, amit ő, hogyan rendes lelkész lehet, nem káplán, szívesen el is fogad” – írta Jeszenszky.¹⁴¹ Így 1808. október 16-án lett ünnepélyesen beiktatva a gyülekezetbe, ahol 35 évig, 1843. december 31-ig szolgált. 64 évesen halt meg.¹⁴²

Magas műveltségű, rendszerető, kötelességének végzésében szigorú és lelkiismeretes, aki kimondja és kiáll az igazság mellett tántoríthatatlanul, ami sok kellemetlenséget okozott neki. Éppen ezért a gyülekezetben tiszteletet, megbecsülést szerzett magának. Az egyháznál rendbe tette az egyházi pénztárt, létrehozta a presbitériumot, melynek tanácskozásával azután az összes egyházi ügyeket intézték. Külön egyházi jegyzőkönyvet állított fel, amelybe minden presbitériumi gyűlés határozatát bejegyezték. Lelkészi működése idején történt fontosabb események:

- 1808-ban befejezte a templom tornyának befedését,
- 1809-ben kimeszeltette a templomot a toronnyal együtt,
- 1817-ben befedette a templomot,
- 1818-ban felépítette az új oltárt, a szószéket és a sekrestyét,
- 1819-ben felépítette az új iskolát,
- 1822-ben felépítette a leányiskolát,
- 1822–1824 között a békési esperesség pénztárnoka,
- 1825–1830 között az esperesség jegyzője,
- 1827-ben kimeszeltette a templomot, s padlóját kővel rakatta ki,
- 1831-ben felépítette a szárazmalmokat,
- 1835-ben az új paplak épült fel,

¹³⁹ JESZENSZKY 1861. 48.

¹⁴⁰ HAAN 1991. 13.

¹⁴¹ JESZENSZKY 1861. 49; Canonica Visitatio 1877. 19. pag.

¹⁴² JESZENSZKY 1861. 49. Szélütésben halt meg: Protocollum Ecclesiae Mező-Berényiensis Evangelicae Aug. Confessiones Slavica continens Benigna intimata Currentalia Superintendentionalia Senicralia, item Acta Conventium Localium Historiam domesticam ab anno 1808. Tomus II. 458. pag. HAAN 1864. 12–13.

- 1838–1842 között a békési esperesség esperese,¹⁴³ majd főesperese,
- 1839-ben újra fedette a templomot,¹⁴⁴
- 1843-ban ő iktatja be lelkészi hivatalába Haan Lajost.

Egyetlen szlovák nyelven megjelent írása: „Nabožná kázaní... pri úvoda nového školského učiteľa vľidného Jána Andrásovica. V Pešti. 15. s.[Egyházi szónoklat... Andrásovic János új iskolai tanítónk beiktatásánál. Pest, 1841. 15. pag. Ford.: P.Zs.].¹⁴⁵

Ifj. Jeszenszky Károly (1851 Mezőberény – 1927 Mezőberény)

1872-től 1927-ig szolgálta az egyházat. Mezőberényben született 1851. január 7-én, ahol elemi iskoláit is végezte. Ezt követően Szarvason és Pesten tanult gimnáziumban, majd Bratislavában 3 évig folytat teológiai tanulmányokat. Végül Németországban, a berlini és halléi egyetemen tanul, itt fejezi be lelkészi tanulmányait. Ismeretei szélesítése érdekében ismét Németországban és Svájcban nagyobb utazást tesz. A berényi egyház 1872-ben hívja meg édesapja mellé segédlelkésznek. „Hivatalát azonban csak a nyári szemeszter bevégezte után Augusztusban foglalta el, s canonicus évét még ekkor be nem töltvén, csak 1873^{dik} év januárjában 21^{kén} szenteltetett fel Főtisztelendő dr. Szeberényi Gusztáv Superintendens által, helyben, az egyház színe előtt.”¹⁴⁶ Sárkány János esperes elnöklete alatt az 1875-ben tartott esperességi egyházgyűlésen édesapja utódjául választották, s ezt az 1875. augusztus 24-én tartott közgyűlés megerősítette. Így az 1862-ben, az egyház által 200 forint évi fizetéssel járó kápláni állást felcserélve került édesapja mellé mint „ifjabb lelkész” vagy cooperátor.¹⁴⁷

Hivatalát nagy szorgalommal ellátó lelkész volt, aki édesapjához hasonlóan nagy tiszteletet, elismerést váltott ki a gyülekezetben. Édesapjával együtt szolgált 1890-ig, majd 1890 és 1917 között egyedül, 1917-től 1927-ig – ekkor bekövetkezett haláláig – Biszкуп Ferencsel. Köztiszteletben álló egyházi férfiú volt, akiről még életében utcát neveztek el Mezőberényben.¹⁴⁸

Ifj. Jeszenszky Károly irodalmi munkássága, művei:

1. Petőfi Mezőberényben. Békés c. hetilap XXXI. évf. 32. sz. Gyula, 1899. augusztus 6.

¹⁴³ HAAN 1864. 12–13; Protocollum II. 1808. 458. pag.

¹⁴⁴ JESZENSZKY 1861. 49.

¹⁴⁵ Ludovika nevű leánya 1835. május 11-én ment feleségül nemes Kisjeszeni Jeszenszky Antalhoz, aki báró Prónay Gábor számtartója volt. MSZEEI 1835. I/2.

¹⁴⁶ Canonica Visitatio jkv. 1877. 20. pag.

¹⁴⁷ Canonica Visitatio jkv. 1877. 20. pag.

¹⁴⁸ Édesanyja Ruhmann Karolina, testvére Emma és Lujza, akik kezdetben a helyi egyházi tanítóhoz jártak iskolába 1856/57-ben 9, illetve 7 évesen, majd egy békéscsabai magán leányintézetbe kerültek. A bájos kisgyermek Emmát festette meg Orlai Petrics Soma az I. kerületi német evangélikus templom „Engedjétek hozzám a kisdedekeket” c. festményén. NOVÁK 2011b.

2. Régi hangok a Cithara Sanctorumból. Egyházi énekek új kiadásban. Evangélikus keresztyének számára. Közrebocsátó ifj. Jeszenszky Károly. Budapest, 1890. Kiadja Hornyánszky Viktor (Orsz. Ev. Könyvtár 1539. sz.).
3. Magyar gályarabok éneke [Válaszul Payr Sándor cikkére]. Ev. El. 51. 432–434. pag; 52. 441–444. pag.
4. Predigt am Sarge. Julius Peetz 1882. február 14. Gyászbeszéd, melyet néhai nagytiszteletű Petz Gyula úrnak a mezőberényi ág. hitv. evang. németajkú egyház lelkipásztor ravatala felett ifj. Jeszenszky Károly mondott. Budapest, 1882. febr. 4. (Orsz. Evang. Könyvtár. In: Gottes Wort beleibet in Swigkeit. 11905. koll. 14. 14715–2).
5. A háború idején a békéért való liturgikus istentisztelet rendje az evangélikus templomokban. A XVII. századból való források alapján összeállítá Jeszenszky Károly ev. lelkész. Bartha János könyvnyomdája, é. n. Orsz. Evang. Könyvtár 14715–2.
6. Otthon és Haza – beszéd, melyet Mezőberényben 1905. okt. 21-én az „Otthonkör” megnyitáskor tartott Jeszenszky Károly. Különlenyomat a „Békésmegyei Közlöny” 1905. évi Karácsonyi könyvéből. Békéscsaba, 1905. (Orsz. Evang. Könyvtár 17107).
7. II. Rákóczi Ferenc emlékezete. Evangélikus Családi Lap 7. 60–62.
8. Régi gyász. A protestáns keresztyének számára kiadta ifj. Jeszenszky Károly evang. lelkész. A tiszta jövedelem az országos protestáns árvaház javára fordítatik. Corvina Békéscsaba (Orsz. Evang. Könyvtár 5184).
9. Az 1831. évben uralkodott kolera járvány alkalmából Bonyhay Benjamin, akkori Mezőberényi községi hites jegyző által egybeállított „cholera-i jegyzőkönyv” ismertetése. (1838) In: Békés Vármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve 1877/1878.

Id. Jeszenszky Károly élete és művei
(1815 Lality – 1898 Mezőberény)

1840 és 1890 között volt az egyház lelkésze. „Én Bács megyében születtem, Lality településen az Úr 1815^{dik} esztendejében Október 10. napján, lelkészshivatású szülőktől. A lélek ajándékai bennem korán kezdtek fejlődni, – amit nem tudok kelően megköszönni a Teremtőnek, – úgy hogy 7 éves koromban már elvégeztem az otthoni elemi iskolát, bekerültem az esperesi újverbászi latin iskolába, ahol 3 évet töltöttem el. Ez után a gyenge állapotom és a hidegrázás miatt, ami engem akkor bántott, egy egész évet a szülői házban voltam kénytelen eltölteni. – Így jöttem ide Mezőberénybe a gimnáziumba, ahol 4 év alatt elvégeztem a grammatikát és a syntaxist, és a hitben megkonfirmáltak. Itt tartózkodásom utolsó évét végezve elvesztettem édesapámat” – írja Mezőberényről szóló művében.¹⁴⁹ Innen Selmecháb-

¹⁴⁹ JESZENSZKY 1861. 50.

nyára megy, ahol 4 évig, majd a pozsonyi líceumba, ahol 3 évig tanul. Tanulmányai befejeztével lehetősége volt prédikátor-jelöltként Németalföldre menni, így két szemeszteren át, 1838–1839-ben a jénai akadémián hallgathatta a kor leghíresebb teológiai doktorait. Itt együtt töltötte tanulmányi éveit Elefant Mihállyal, Szehtlo Andrással, Breznyik Jánossal¹⁵⁰ – későbbi lelkésztársaival és jó barátaival. Németországból hazatérve mindjárt Aszódra hívják meg káplánnak. 1839. november 25-én Szeberényi János superintendens szenteli lelkésszé. Ettől kezdve dolgozott lelkészként az aszói gyülekezetben 1840. augusztusáig. 1840. augusztus végén érkezett Mezőberénybe, ahol segédlelkészként kezdte munkáját, s végezte 1843-ig. Közben lelkészi meghívást kapott a szentesi evangélikus egyházhoz, ahol próbaszónoklatot tartott ugyan, de mégis úgy döntött, hogy marad Mezőberényben: „Sajnosan vettük Tiszteletes Uraságodnak hozzánk intézett soraiból, azon lemondó nyilatkozását, mely így hangzik: hogy jövendőbeli lelkész Úrnak választásakor, én rám ne is tessék voksolni, mert a fent említett lelkészi Hivatalt semmi esetre fel nem vállalhatom.”¹⁵¹ Jeszenszky Károly tehát tovább maradt segédlelkésznek Mezőberényben. Az egyház tudomására hozta Jeszenszky 1842. március 13-án, hogy amennyiben máshová meghívnák rendes lelkésznek, akkor kész volna eltávozni innen. Ezért a presbitérium a következőket fogalmazta meg: „... a rendes lelkész úrnak ajánlatára¹⁵² közakarattal megmarasztaltatott, azon az Egyház részéről tett, és írásban is kiadott Biztosítás mellett, hogy akár mikor nem nagyon kívánt, de történhetõ mostani rendes lelkész Úrnak halálával, õt rendes Lelkipásztorának megválasztandja.”¹⁵³ Így 1842-tõl 1843-ig mint „jövendőbeli előre megválasztott ifjabb lelkész” látta el hivatalát.¹⁵⁴ Kuczián György halála után, 1843. december 31-tõl ötven éven át, 1898-ban bekövetkezett haláláig folyamatosan szolgálta a gyülekezetet Mezőberényben.

Id. Jeszenszky Károly méltó utódja volt Kuczián György lelkésznek. Fiatalon mutatkozó tehetsége a teológiai és irodalmi tanulmányok után ért be. Történeti, szépirodalmi, vallástudományi műveket olvasott magyar, szlovák, német és latin nyelven. Később maga is a szlovák és a magyar nyelvű tudományos értekező próza művelője lesz. Magas szintű teológiai műveltség, papi elhivatottság, sokoldalúság jellemezte. Több mint ezer kötetes, különféle műfajú és tartalmú könyvekből álló könyvtárat gyűjtött össze.

Lelkészi tevékenységét is a sokoldalúság jellemezte. Mindent megtett a gyülekezetéért, a mezőberényiekért. Elődje, Kuczián György is nagy érdemeket szerzett az egyházi élet szervezésében, a hivatali adminisztráció javításában, a gyülekezet építésében, de id. Jeszenszky Károly ezt folytatva és teendőit mindig a szükségletek és a megoldandó problémákhoz igazítva fél évszázad alatt valósággal felvirá-

¹⁵⁰ HAAN 1858. 165.

¹⁵¹ MSZEEI 1841. I/1-es iratok.

¹⁵² Kuczián György volt a „rendes lelkész”.

¹⁵³ Protocoll. 1880. II. 457–458. pag.

¹⁵⁴ Canonica Visitatio jkv. 1877. 19–20. pag.

goztatta egyházát.¹⁵⁵ Tudatosság, elszántság, szigorú fegyelem jellemezte. A jelen gondjait megoldva, mindig a jövőre is gondolt, így nagy elhatározással, tenni akarással gyarapította, fejlesztette egyházát.

Elsőként alapítványt hozott létre a házaló koldusok megsegítésére. A nép jó erkölcsét a rossz szokások javításával, az iskoláztatással, a kathekista oktatással, az iskolák ellenőrzésével és templomi prédikációival segítette. A gyülekezet ügyeit is nagy szakértelemmel kezelte. Az új adókulcs bevezetése 1845-től lesz az alapja a későbbi templomfelújításnak és iskolaépítésnek, a papi és tanítói fizetések emelésének. Az egyház jövedelme az adományokból és az egyházi adóból tevődött össze. Tekintettel arra, hogy a vasárnapi offertóriumok, az önkéntes adományok, a harangozási és temetői kenderföldek csekély bevételt jelentettek, ezért új adózási módot kellett érvényre juttatni. Az adózás pénzfizetéssel és búza beszolgáltatással történt: minden házaspártól 80 krajcár; egy háztól 1 véka búza; minden fertály föld (14 hold) után 1 2/8 véka búza; kihasított legelőből minden fertály után 2/8 véka búza; minden egyes kézműiparostól, mesterembertől 1 véka búza; napszámosoktól, földnélküliektől keresetük után 1 véka búza; aki házzal bír, de nincsen fertályföldje 4/8 véka búza. Ha valamely családban több házaspár egy kenyéren él, keresetadóképpen egy párt kivéve, minden házaspár fizet egy véka búzát.¹⁵⁶

Hivatali vezetése idején minden évben új dolgokkal gyarapítja egyházát: 1845-ben jótékony adományok útján új oltár- és szószékterítőt szerzett; 1846-ban az öreg temetőhöz újabb területet toldottak a földesúr hozzájárulásával; 1856-ban a templomot kifestette, a paplakot fallal vette körül, 1847-ben ünnepséget tartottak a templom felszentelésének 50. évfordulója tiszteletére, és tőkét helyeztek el a helyi koldusok javára; 1854-ben felépíttette a harmadik iskolát, majd a tanító fizetésének előteremtésével meghívták a harmadik egyházi tanítót; 1856-ban felszentelték az új orgonát és egyházi adókönyveket nyomtattak; 1857-ben a régi paplakot lebontották, és az új paplakhoz egy új, egyemeletes magtárat építettek; 1860-ban új fakarzatot építettek a templom keleti oldalán; 1861-ben a templom tetőzetét cserélték ki.¹⁵⁷

A mindennapi lelkesítő teendőit lelkiismeretesen látta el. A napi istentiszteletek, az ünnepi igehirdetés, délutáni istentiszteletek, konfirmandus oktatás, a házassalandók felkészítése, a keresztelés, esketés, a betegek látogatása, öregek és árvák gyámolítása mellett a nép körében felvilágosító előadásokat tartott a járványok megelőzéséről, a gyümölcs- és növénytermesztésről. Nyomtatásban megjelent igehirdetéseit a rászorultaknak ajánlja. Közben „az iskolai bizottsággal együtt látogatja az iskolákat, ha arra van szükség. A tanítók tanácsát szívesen fogadják, s úgy vele, mint az egyházzal jó viszonyban állanak.” – állapítja meg az egyházlátogatási jegyzőkönyv.¹⁵⁸ Az 1862-ben újra alapított kápláni tisztségre magához veszi fiát, ifj. Je-

¹⁵⁵ Canonica Visitatio jkv. 1877. 23. pag.

¹⁵⁶ Canonica Visitatio jkv. 1877. 7–11. pag.

¹⁵⁷ JESZENSZKY 1861. 54–55.

¹⁵⁸ Canonica Visitatio jkv. 1877. 22. pag.

szenszky Károlyt, akit gyülekezeti utódjául is nevel. Gyülekezete iránti lelkiismeretes munkaszeretetének neki adja tovább. Az 1877-es püspöki egyházlátogatás alkalmával Szeberényi Gusztáv szuperintendens így jellemzi őket: „Mindkét lelkész – az idősb és ifjabb – látogatják a híveiket ott és akkor, a hol és amikor azt szükségesnek találják; köztük és híveik között eddig is békesség és egyetértés uralkodik, amiről bizonyosságot tesz az 1875-ben tett esperességi gyűlés 2. pontja. Mindkét lelkész beszédjeiket írják és betéve mondják el.”¹⁵⁹ Id. Jeszenszky Károly a békési esperességen belül is különböző tisztségeket látott el: 1850–1858 között pénztárnok, 1858–1861 között is, majd ismét 1861–1864 között esperességi körlelkész funkciót töltött be.¹⁶⁰ Haan János békéscsabai szlovák evangélikus lelkész temetésén 1855. szeptember 12-én ő mondott szlovák nyelvű prédikációt,¹⁶¹ melyet később nyomtatásban is megjelentetett.¹⁶²

Helyi lelkészteendői és esperességi megbízásai mellett széleskörű hivatali és baráti kapcsolatokat tartott fenn. Helyi szinten főleg a német evangélikus egyházzal és Bonyhay Benjámint jegyzővel; a békéscsabai lelkészek közül Haan Lajossal és a Szeberényi testvérekkel, Székács Józseffel az orosházi lelkésszel; Breznyik Jánosossal, egykori jénai tanulóársával, a felvidéki gimnázium igazgatójával, Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszterrel.¹⁶³ Főként az irodalom, a történelem, a teológia állt érdeklődése középpontjában, de általánosan is a tudományszeretet jellemezte. Régészeti feltárásokat vezetett, kőzeteket gyűjtött, népegészségüggyel foglalkozott, kertészkedett és tudományszervezői munkát is vállalt. Tagja volt a Békés Vármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulatnak.¹⁶⁴ Az egyesület ötödik vándorgyűlésén, mely Mezőberényben volt, lelkes közönség előtt olvasta fel első alkalommal értekezését „Vázlatok M.-Berény multjából” címmel, „melyben a község legrégebb emlékei nyomán három Berény főbb eseményeit ecsetelte, népies vonzó modorban. A köztetséssel találkozott értekezés az Évkönyvbe vétetni határozatott.”¹⁶⁵

Fő műve, az „Osada Mező-Berény” (Arad, 1861) nem előzmények nélküli. A XIX. század második felében lelkésztársaitól sorra jelennek meg különböző helységleírások. Markovicz Mátyás, Skolka András, Petik Ambrus után Haan Lajos az, aki elsőként jelenteti meg Békéscsaba történetét (Pamätnosti B. Čabanské V Budíne 1845. II. 1866.), majd Zajac Dániellel Nagylak történetét adja ki (Dejepis starého i nového Nad’laku V Sarvaši 1853.). Jeszenszky műve után később Jancsovics István írja meg Szarvas történetét (Sarvaš, jako svobodné odkúpené býti majúci mesto.

¹⁵⁹ Canonica Visitatio jkv. 1877. 20.

¹⁶⁰ HAAN 1864. 13–14.

¹⁶¹ HAAN 1864. 81.

¹⁶² Kázeň pri pohrebu Jána Haana sl. s. kazatele... V. Sarvaši 1855. 16. s.

¹⁶³ PLESOVSZKI 2003a. – mellékletek.

¹⁶⁴ BRMTÉ 1874–75. 189. Mezőberényből tagja volt még Bonyhay Benjámint, Hathy Károlyt és Pecz Gyula.

¹⁶⁵ Jegyzőkönyve az 1878. április 22. Mező-Berényben tartott vándorgyűlésnek. BRMTÉ 1877/78. 192.

Pešť [é.n.]), Zsilinszky Mihály pedig szarvasi városleírását készíti el (Dejépis mestečka Sarvaš a opis nynejšich jeho pomeru, V Pešti 1854.), majd Cinkovszky Márton Csanádalbertiről szóló munkája készül el (Dejépis osady Čanád-Alberti a opis nynejšich její pomeru. V Budapešti 1884), Haan Lajos pedig egyháztörténetét írja meg (Krátky dejépis krest'anskej cirkve. Békéscsaba, 1881.).¹⁶⁶ Valamennyien a nagy elődöket követve, városuk földrajzi környezetét, történetét, nevezetesebb eseményeit és egyházuk történeteit írják le. A természeti-földrajzi környezet leírása, a népesség egészségügyi helyzete mind érzékletes és sok adatot szolgáltató; a népleírás, a szokások lejegyzése nemcsak a korabeli Magyarország megismerését jelenti, hanem jelentősen hozzájárul a dél-alföldi nemzetiségek népismeretéhez is. A szerzők múltjukat és jelenüket írják le történelmi-néprajzi munkáikban. Környezetük személyes résztvevőjeként, akik részesei a helyi társadalmi és kulturális életnek és amatőr krónikásként, néha szubjektivitással hasznos forrást alkotnak az alföldi szlovák nép életéről.¹⁶⁷ Jeszenszky műve településtörténeti részében főleg Haan Lajos városleírásából merít, de a könyv szerkezeti tagoltsága teljes önállóságra vall. A címben megjelölt tartalommal szól elsősorban saját híveihez, illetve Mezőberény lakosságához. A város története, benépesítése, nemzetiségei után részletesen szól a szlovák evangélikus egyház alapításáról, fejlődésének körülményeiről, nehézségeiről. Az egyetlen olyan forrás, amely részletesen tartalmazza a mezőberényi szlovák egyház életét, szokásait, az egyházi igazgatásban szereplők neveit, a templom- és iskolaalapítás történetét. A 70 oldalnyi biblikus cseh nyelven írott mű megértését a régies nyelvhasználat és a retorikai mondat szerkezet sokszor nehezíti, de pátozzal átható sorai mégis megértetik a szerző olvasóhoz szóló üzenetét, melyet a zárszóban erősít meg. „Én ezeket előterjesztettem [...] azzal a céllal, hogy el ne felejtődjenek és hogy azokat ne csak ti, akik most éltek, és akik a községi és egyház alkalmakon részt vettek, olvashassátok, hanem a ti utódjaitok is, akik majd a ti helyeiteket elfoglalják az élet színterén, ha majd mindannyian kilépünk belőle, s atyáinkkal leszünk összekapcsolva, hogy alkalmunk legyen elődeinkre visszaemlékezni, s az ők itt feljegyzett ténykedéseiről tanulságot és intést meríteni.”¹⁶⁸

Id. Jeszenszky Károly nemcsak kiemelkedő lelkész személyiség, egyházfi, de tudós ember, kitűnő gazda és gazdálkodó is volt egyben. Erről tanuskodik az 1849–1880 között vezetett „Házi könyve”, amely nemcsak az egyház, de az egész mezőberényi szlovák lakosság életének is fontos dokumentuma.¹⁶⁹

1890. március 9-én dr. Szeberényi Gusztáv bányakerületi ev. püspök „Koronás Arany Érdem-renddel” tüntette ki 50 éves lelkésztevékenységéért.

¹⁶⁶ SZEBERÉNYI 1930. 35–49.

¹⁶⁷ SKOLKA 1997. 185–212.

¹⁶⁸ PLESOVSKI 2003a. 67–68.

¹⁶⁹ NOVÁK 2011b.

Id. Jeszenszky Károly irodalmi munkássága:

1. „Erősödjete meg Istenben, hogy az ördögi kísértéssel szembe tudjatok állni”. Templomi beszéd, melyet Jeszenszky Károly tartott Szarvason 1839-ben a Szentháromság utáni 21. vasárnapon. Orsz. Ev. Könyvtár. 14052. 5–17. pag.
2. „A kereszt igéje az Isten igéje”. Templomi beszéd, melyet Jeszenszky Károly tartott Békéscsabán 1839-ben, a Szentháromság utáni 22. vasárnapon. In: Predigten von [...] 1840. Pest. Orsz. ev. Könyvtár 14051–56. 18–24. pag. Chrámoweny Reéi wydal Ladislaw Jeszenszky Ewangelickej kněz v Kunove-Teplici. templomi beszédek, melyeket Jeszenszky Károly adott ki a Vakok Intézete javára 1840-ben pesten.
3. Osada Mező-Berény a gegj Cjrkew ew. ausgp. Wyzn Slowenská. Krátký opis který swých cirkewnjků sepsal Karel Jeszenszky wýš gmenowané cirkwe ř. sl. b. kazatel'. W Arade, Liskem Leopolda Rethyho 1861.
4. Vázlatok Mező-Berény múltjából. A Békésvármegyei régészeti és Művelődéstörténeti Társulat évkönyve 1877/78. Szerk.: Zsilinszky Mihály. IV. kötet. B.-Gyulán, 1878. 1–23.
5. „Az 1831. évben uralkodott kolera járvány alkalmából Bonyhay Benjamin, akkori Mezőberényi községi hites jegyző által egybeállított cholera i jegyzőkönyv” ismertetése (1838). In: A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat évkönyve 1877/78. Szerk.: Zsilinszky Mihály IV. kötet. B.-Gyulán, 1878. 45–66.
6. Arany menyegzői beszéd, melyet tekintetes Bonyhay Benjamin úr és neje, született Kutzián Katalin úrhölgy ötven éves házassága emléknepja alkalmából mondott id. Jeszenszky Károly mezőberényi ág. h. evang. lelkész. Emlékül kiadta és őszinte tisztelet jeléül a fent címzett házaspárnak ajánlva a szerző által. Békéscsaba, 1881. Orsz. Evang. Könyvtár 14714.